

AVRUPA BİRLİĞİ HUKUK SİSTEMİNDE İKİ TARAFLI KARMA ANLAŞMALAR VE AVRUPA BİRLİĞİ ADALET DİVANI'NIN YARGILAMA YETKİSİ

A. Aslı BİLGİN*

Öz

Birlik ve üye devletlerin her ikisinin de yetki alanına giren konuları kapsayan iki taraflı karma anlaşmalara ilişkin özel bir düzenleme Birlik Antlaşmalarında yer almamaktadır. Avrupa Birliği Adalet Divanının bu anlaşmalar üzerinde yargılama yetkisi olduğu Divan içtihadı ile ortaya konmuştur. İki taraflı karma anlaşma hükümlerine doğrudan etki tanınması için hükmün açık, kesin ve koşulsuz olması ve anlaşmanın amacı önem taşımaktadır. İlgili hükmün yorumunda Divan'ın Birlik Antlaşma hükümlerine yüklediği anlamın iki taraflı karma anlaşma hükmüne uygulanabilirliği konusunda ise tutarlı bir içtihat hukuku oluşturulamamıştır. Özellikle Divan'ın AB-Türkiye Ortaklık Hukukuna ilişkin son dönem içtihadı Divan'ın davadan davaya değişen bir tutum izlediğini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karma Anlaşma, Ankara Anlaşması, Ortaklık Hukuku, Doğrudan Etki, Avrupa Birliği Adalet Divanı

MIXED BILATERAL AGREEMENTS IN THE EUROPEAN UNION LEGAL SYSTEM AND THE JURISDICTION OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

There is no provision directly related to bilateral mixed agreements that includes some provisions fall within the competence of the EU while others fall within the member states in EU treaties. According to settled case law, the court has jurisdiction over bilateral mixed agreements. The provisions of bilateral mixed agreements must be sufficiently precise, clear and

---

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: a.aslibilgin@gmail.com

unconditional and the purpose and object of the agreement should be taken into account in order to have direct effect. There is no coherent case law yet whether the similar provisions of bilateral mixed agreements and Treaties can have the same meaning. Particulary, the recent case law on EU-Turkey Association Law displays that instead of settled conditions the Court prefers to interpret provisions on a case by case basis.

Keywords: *Mixed Agreements, Ankara Agreement, Association Law, Direct Effect, Court of Justice of the European Union*

Giriş

Avrupa Birliği'ni gerek uluslararası örgütlerden gerek ulus-devletlerden farklı kılan ulusüstü yapısı, Birliğin dış yetkisi olarak adlandırılan üçüncü ülkelerle veya bir uluslararası örgütle anlaşma yapma yetkisinin tespitinde bir takım belirsizlikler meydana getirmektedir. Birliğin bahsedilen bu dış yetkiyi kullanmak istemesi halinde bunu tek başına yapmaya yetkili olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bilindiği üzere, Birliğin yetkisi devredilen/sınırlı yetki prensibine dayanmaktadır. Bu kapsamda, "Birlik, Antlaşmalar'da belirlenen hedeflere ulaşmak için, ancak üye devletler tarafından Antlaşmalar'da kendisine verilen yetkilerin sınırları dahilinde hareket eder..." (Avrupa Birliği Antlaşması, 1992, m. 5/2). Madde metninden de anlaşıldığı üzere, Birlik herhangi bir yetki kullanırken Antlaşmalarda bu yetkinin kendisine tanındığına, diğer bir deyişle yapacağı işlemi bir hukuki zemine dayandırmak zorundadır. Dayanılacak olan bu hukuki zeminin kimi zaman zımnî olarak da ortaya çıkabileceği Divan tarafından kabul edilmişse de (Officier van Justitie v. Cornelis Kramer and Others, 1976), Birliğin sahip olduğu yetkiler Antlaşmalarda düzenlenmiş olup, bugün üç başlık altında toplanmaktadır. Buna göre Birlik, münhasır, paylaşılan ve destekleyici olmak üzere üç tür yetkiye sahiptir. Birliğin münhasır yetkisine dâhil olan bir konuda (ABİHA, 1957, Md. 3), yapılması istenen anlaşma sadece bu alanı ilgilendiriyor ise anlaşmanın sadece Birlik tarafından imzalanması yeterli olmaktadır. Örneğin, Birliğin münhasır yetkiye sahip olduğu Ortak Ticaret Politikası'nı ilgilendiren bir konuda anlaşma yapılmak isteniyorsa, bu konuda Birliğe tanınan açık bir dış yetki Antlaşmalarda söz konusu olduğundan hukuki zemin bellidir (Cremona, 2008: 40). Paylaşılan yetki, ABİHA (1957, Md. 4)'de belirtildiği üzere "Birlik, Antlaşmalar'ın kendisine 3. ve 6. maddelerde belirtilen alanlar dışındaki bir alanda yetki vermesi halinde, bu yetkiyi üye devletlerle paylaşır" ifadesinden anlaşılmakta ve aynı maddenin ikinci fıkrasında hangi konuların bu kapsamda

değerlendirileceği düzenlenmektedir. Dolayısıyla, imzalanmak istenen anlaşmanın Birlik yetkisine giren alanlarla birlikte üye devletlerin yetkisinde kalan konuları da kapsaması yani paylaşılan yetki kapsamında olması halinde Birlik ve üye devletler arasında yetki ve sorumluluk problemi ortaya çıkmakta, anlaşmaya taraf üçüncü ülke veya uluslararası örgütün hak ve yükümlülükler konusunda muhatabının belirlenmesi de önem arz etmektedir. Bu durum, Birliğin dış yetkisinin kullanılmasında özellikle iç içe geçen Birlik ve üye devlet yetkilerinin aynı anlaşma içerisinde yer almasına imkan sağlayan karma anlaşmalar adı verilen anlaşma türünün doğmasına neden olmuştur.

Her ne kadar Avrupa Birliği hukuku kapsamında varlığı uzun yıllara dayanmakta olsa da, karma anlaşmalara ilişkin herhangi bir düzenlemeye Birlik antlaşmalarında rastlanmamaktadır. Bugün halen yaygın şekilde kullanılmakta olan karma anlaşmaların, Birlik hukuku içerisinde gündeme geldiği ilk günden itibaren varlığı ve hukuki geçerliliği konusunda tartışmalar devam etmekte (Macleod, Hendry ve Hyett, 1996:143-144), uyuşmazlıklar Divan'ın yorumlama yetkisi ile çözülmektedir.

Çalışmamızın ana konusunu Divan'ın iki taraflı karma anlaşmalar üzerindeki yargılama yetkisi oluşturmaktadır. Bu kapsamda öncelikle karma anlaşmaların ne olduğu ve türleri ele alınmakta, ardından Divan'ın söz konusu anlaşmalar üzerindeki yargılama yetkisi doğrudan etki ve yorumlama başlıkları altında incelenmektedir. Ankara Anlaşması'nın da iki taraflı karma anlaşma niteliğini haiz olması nedeniyle özellikle AB-Türkiye Ortaklık hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıklarda Divan'ın yorum yetkisini nasıl kullandığı bu konudaki içtihat hukuku kapsamında değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği'nde Karma Anlaşmalar

Karma anlaşmaların Birlik hukuku kapsamında çıkış noktası olarak Avrupa Atom Enerjisini Kuran Antlaşma (AAEA, 1957, Md. 102) gösterilmektedir. İlgili madde hükmünün Birlik ile bir ya da daha fazla üye devletin aynı sözleşmeye taraf olması durumunu düzenlediği göz önüne alındığında yaygın görüş karma anlaşma kavram ve içeriğinin AAEA'dan (1957, Md. 102) esinlenerek ortaya çıkarıldığıdır (Granvik, 1998: 256; Macleod, Hendry ve Hyett, 1996:143-144; Arcas, 2001: 486). Antlaşmaların yanı sıra karma anlaşmaların Birlik hukuku kapsamında varlığının bir diğer göstergesi Avrupa Birliği Adalet Divanı karar ve görüşleridir. Divan, Birliğin dış ilişkiler konusunda sahip olduğu yetkileri değerlendirdiği 1/78, 2/91 ve 1/94 sayılı görüşlerinde bazı durumlarda Birlik ile üçüncü bir ülke veya uluslararası örgüt arasında imzalanacak anlaşmalarda hem Birliğin hem de üye devletlerin

imzalanacak anlaşmaya katılımının gerekli olduğunu belirterek aslında karma anlaşmalara atıf yapmıştır. Karma anlaşmaların doğrudan ve açıkça dile getirildiği ilk Divan kararı ise Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd davasıdır (1987, para. 8-9). Bu kararda Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması'nın karma anlaşma olduğu Divan tarafından belirtilmiştir.

Bugün mevcut Avrupa Birliği'ni Kuran Antlaşma ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma maddelerine bakıldığında halen karma anlaşma ifadesine yer verilmediği görülmektedir. Bunun yerine Birliğin dış yetki kapsamında imzalayacağı anlaşmaların içeriğine bakılarak kullanılacak yetkinin hukuki temelini dayandığı Birlik antlaşmalarının ilgili maddesi tespit edilerek Birlik ve üye devletlerin anlaşmaya birlikte taraf olmalarının gerekip gerekmediğine karar verilmektedir. Dolayısıyla bir anlaşmanın karma anlaşma olup olmamasını belirleyecek olan unsur anlaşmanın içeriği, dayandığı hukuki zemin ve bu kapsamda Birlik ve üye devletlerin sahip oldukları yetkileridir. Uyuşmazlık halinde nihai karar Divan'a ait olup, Divan'ın anlaşmanın esas amacının sadece Birlik dış yetkisi kapsamında olduğuna karar vermesi halinde karma anlaşma söz konusu olmamaktadır. Örneğin Divan, yapılan anlaşmanın birden fazla amacı içermekle birlikte bunlardan sadece bir tanesi esas amaç olarak belirlenebiliyorsa anlaşmanın hukuki zeminin bu esas amaca göre belirlenmesi gerektiğini, diğer amaçların tali nitelikte olduğunu hükme bağlamıştır (Portugal v. Council, 1996). Bu durumda karma anlaşma yerine esas amacın dayandırılacağı hukuki zemine göre dış yetkinin Birliğe mi yoksa üye devletlere mi ait olduğu tespit edilmiştir (Holdgaard, 2007: 42; Maresceau, 2010: 15), Antlaşmalarda açıkça ifade edilmeyen karma anlaşmaların Birlik hukuku kapsamında öngörülen anlaşma türlerinden biri olduğuna ilişkin herhangi bir şüphe bugün artık bulunmasa da, Birlik hukuku kapsamında açık ve net bir düzenlemenin yer almaması karma anlaşmaların gerek hukuki dayanakları gerek yorumlanmaları hususlarında halen ikilemler yaşanmasına neden olmaktadır.

Tanımlı ve Türleri

En genel tanımla, “ana konusu kısmen üye devletlerin kısmen Birliğin yetkisine giren ve üye devletlerin kimi zaman hukuken gerektiği için kimi zamansa siyasi tercihleri sonucu Birlikle birlikte anlaşmanın bir tarafını oluşturduğu uluslararası anlaşmalara karma anlaşma” denilmektedir (McGoldrick, 1997: 97; Klamert, 2014: 184). Karma anlaşmaların en önemli özelliği anlaşma hükümlerinin bir kısmı Birlik yetkisinde iken, bir diğer kısmının üye devlet yetkisindeki alanlara dâhil olmasıdır (Rogers, 1999: 5).

Rosas'a göre, karma anlaşmalar yetki, gereklilik ve taraf sayısına göre kendi içerisinde üçlü bir ayrıma tabi tutulabilmektedir (Rosas, 1998; 128-133). Yetkiye dayalı ayırmada paralel ve paylaşılan yetkiye dayanarak karma anlaşmalar sınıflandırılırken, gereklilikte zorunlu ve ihtiyari, taraf sayısına göre yapılan ayırmada ise iki taraflı ve çok taraflı karma anlaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (geniş bilgi için bkz. Fierro, 2003; Koutrakos, 2006; Dolmans, 1985). Çalışmamız iki taraflı karma anlaşmaları esas aldığından, çok taraflı karma anlaşmalara değinilmeyecektir.

Karma anlaşmaların taraf sayısına göre sınıflandırılması

Karma anlaşmalar, iki taraflı veya çok taraflı karma anlaşmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Karma Anlaşma'nın en önemli özelliği Birlik ve üye devletlerin yapılan anlaşmanın birlikte bir tarafını oluşturmalarıdır. Dolayısıyla, yapılan anlaşmanın tarafları, bir üçüncü ülke ile üye devlet ve Birliği kapsıyorsa bu durumda üçüncü ülke anlaşmanın bir tarafı olurken diğer taraf Birlik + üye ülkelerden oluşmakta ve buna iki taraflı karma anlaşma adı verilmektedir. Birlik + üye devletlerin karşısında birden fazla üçüncü ülke ve/veya uluslararası örgüt söz konusu olduğunda diğer bir deyişle taraflarından biri üye devletler + Birlik olan anlaşmanın karşı tarafını birden fazla üçüncü ülke ve/veya uluslararası örgüt oluşturuyorsa bu tür anlaşmalara da çok taraflı karma anlaşma adı verilmektedir. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları, Avrupa Ortak Havacılık Alanı Anlaşması ve Enerji Topluluğu Anlaşması çok taraflı karma anlaşma statüsünde kabul edilirken, başta Ankara Anlaşması olmak üzere ortaklık anlaşmaları, Avrupa Anlaşmaları, İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları iki taraflı karma anlaşmalara verilebilecek örneklerdir (Kellermann, 2008: 339).

İki Taraflı Karma Anlaşmalar

Üçüncü ülkelerle yapılan anlaşmaların hangilerinin karma anlaşma statüsünde olduğunu belirlemek çoğu zaman anlaşma konusunun hangi kısımlarının Birlik yetkisinde hangi kısımların üye devletlerin yetkisinde olduğunun tespit edilmesindeki zorluk nedeniyle pek de kolay değildir. Bu nedenle yapılan/acak anlaşmanın karma niteliği haiz olup olmadığı sorgulanırken anlaşmanın dayandığı hukuki zemin önem kazanmakta ve uyuşmazlık halinde Divan tarafından yorumlanmaktadır (Portugal v. Council, 1996). Bu tür durumlarda üye devletler ve Birlik arasındaki hukuki zemin tartışmasını ortadan kaldırmanın bir yolu yapılan anlaşmaya siyasi diyaloga ilişkin bir madde konulmasıdır. Nitekim böyle bir madde, anlaşmaya karma

anlaşma niteliği kazandırdığından üye devletlerin anlaşmaya katılımı da tartışmasız hale gelmektedir (Panos, 2006: 152; Rosas, 1998: 125-145).

Net bir ayırım olmamakla birlikte bugün için karma anlaşma statüsünde kabul edilebilecek uluslararası anlaşmalar Maresceau tarafından dört ana başlık altında toplanmıştır (Maresceau, 2010: 16).

Ortaklık Anlaşmaları

Karma anlaşmaların en yaygın örneği ortaklık anlaşmalarıdır ancak belirtmek gerekir ki her ortaklık anlaşması adı altında imzalanan anlaşma, karma anlaşma statüsüne sahip olmayabilir. Ortaklık anlaşmalarının büyük çoğunlukla karma anlaşma olarak kabul edilmelerinin en önemli nedeni, bu anlaşmaların içeriğinde siyasi özelliklerle birlikte katılım öncesine ilişkin unsurların bir arada yer almasıdır. Bu suretle, hem Birlik hem de üye devletler bu anlaşmaların imzalanmasında birlikte söz sahibi olmaktadır. Nitekim, ortaklık anlaşmalarına hukuki zemin oluşturan ABİHA m. 217 uyarınca, Birliğin "...bir veya birden çok üçüncü ülke veya uluslararası örgütle karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren bir ortaklık kurulmasına ilişkin ortaklık anlaşmaları kuran anlaşmalar ..." imzalayabileceği düzenlenmiştir. Ortaklık anlaşmalarının akdedilebilmesi için Konseyin oy birliği ile hareket etmesinin öngörülmesi ise üye devletlerin de bu anlaşmalar üzerinde söz sahibi olduğunun en açık göstergesidir. Bu kapsamda Yunanistan ile imzalanan Atina Anlaşması ve Türkiye ile imzalanan Ankara Anlaşması Birlik ortaklık anlaşmalarının ilk örnekleri oldukları gibi karma anlaşmaların da öncüleridir (Maresceau, 2010: 17). Her iki anlaşmanın ön sözünde Birliğe katılım hedefinden bahsedilmekte olup, malların serbest dolaşımının ötesinde kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımına da yer verilmektedir. Nitekim, bu özellikler Atina ve Ankara Anlaşmalarını diğer ortaklık anlaşmalarından ayırmaktadır. Yunanistan'ın 1981 yılında Birliğe katılmasıyla Atina Anlaşması'nın yerini katılım anlaşması almış, Türkiye ile imzalanan Ankara Anlaşması ise halen yürürlüktedir. Dolayısıyla bu iki anlaşmaya özgü olmak koşuluyla bunlara katılım öngören ortaklık anlaşmaları demek mümkündür.

Atina ve Ankara Anlaşmaları ile başlayan bu süreci farklı tipte ortaklık anlaşmaları takip etmiştir. Örneğin, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleriyle imzalanan Avrupa Anlaşmaları da ortaklık anlaşması kategorisinde karma anlaşma statüsünde kabul edilen anlaşmalardan iken, 1970'lerde Kıbrıs ve Malta ile imzalanan ortaklık anlaşmaları katılım öngören ortaklık anlaşmalarından olmadığı gibi karma anlaşma olarak da kabul edilmemektedir (Maresceau, 2010: 19). Hatta Birlik tarafından ortaklık anlaşması adı altında

imzalanıp, karma anlaşma olarak kabul edilmeyen iki taraflı anlaşma örneği sadece bu iki ülkeyle imzalanan anlaşmalardır. Kıbrıs ve Malta ile imzalanan ortaklık anlaşmalarının karma anlaşmaların dışında kabul edilmelerinin nedeni ise bu anlaşmaların içeriğinin sadece taraflar arasında gümrük birliği kurulması ve malların dolaşımına sınırlama getiren tasarrufların yasaklanmasını öngörmesidir (Ott, 2001: 118).

Avrupa Anlaşmaları, katılım öngören ortaklık anlaşmalarının yerini almış olup, 1991'den itibaren yeni nesil ortaklık anlaşmaları olarak kabul edilmektedirler (Ott, 2001: 118-119). Her ne kadar katılım öngören ortaklık anlaşmalarının yerine gelmiş olsa da her Avrupa Anlaşması ileri tarihli bir katılım öngörmemektedir. Nitekim 1991 yılında Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ile imzalanan anlaşmalarda katılıma ilişkin herhangi bir düzenleme yer almazken süreç içerisinde mevcut siyasi havanın değişmesi ile birlikte bu ülkelerin Birliğe katılımı öngörülmüştür (Maresceau, 2010: 18).

Diğer bir tür ortaklık anlaşmaları ise istikrar ve ortaklık anlaşmalarıdır (Kellermann, 2008: 339). Batı Balkanlarla (Bosna Hersek, Sırbistan, Makedonya, Hırvatistan, Arnavutluk) imzalanmış olan bu anlaşma türü de karma anlaşma kategorisine dâhildir. Avrupa Anlaşmaları ile İstikrar ve Ortaklık Anlaşmaları'nın ortak özelliği, her iki anlaşma türünde de siyasi diyaloga ilişkin hükümlere yer verilmiş olmasıdır (Maresceau, 2010: 18-19). Nitekim, yukarıda da belirttiğimiz üzere siyasi diyaloga ilişkin bir hükmün anlaşmalarda yer alması yapılan anlaşmayı doğrudan karma anlaşma statüsüne dâhil etmektedir.

Karma ortaklık anlaşması olarak kabul edilen bir diğer tür anlaşma Avrupa Akdeniz Ortaklığı Anlaşmalarıdır. Cezayir, Tunus ve Fas ile İşbirliği Anlaşmaları adı altında imzalanan ancak daha sonra Avrupa Akdeniz Ortaklığı Anlaşmaları olarak güncelleştirilen bu anlaşmalar bugün Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra İsrail'i de kapsamına almıştır (Europe and the Mediterranean: towards a closer partnership, 2003: 9). Avrupa Akdeniz Ortaklığı Anlaşmaları, Ankara ve Atina Anlaşmaları ile benzerlikler taşırken özellikle çalışma alanına yönelik detaylı hükümler öngörmek suretiyle onlardan ayrılır. Avrupa Anlaşmaları ile de benzerlikler içeren bu anlaşmalar rekabete ilişkin hükümlere yer verilmesi ve belli politika alanlarında kapsamlı işbirliği öngörmesi nedeniyle daha detaylıdır. Katılıma ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmeyen bu tür anlaşmalarda özellikle üye devletlerin yetki konusunda hassas oldukları çevre, iş ve sosyal güvenlik konularındaki düzenlemeler bu anlaşmalarında karma anlaşma statüsünde değerlendirilmelerini sağlamıştır.

Ortaklık anlaşmalarında Birlik ve üye devletler arasındaki sorumluluk paylaşımının belirlenebilir olduğu bir an için kabul edilse dahi, Birlik ve üye devletler arasında bu anlaşmalara ilişkin net bir yetki paylaşımı yapmak mümkün görünmemektedir (Macleod, Henry ve Hyett, 1996: 143-145). Bu tür anlaşmaların öngördüğü konular genellikle paylaşımlı yetki alanına dâhil olan konular olduğundan, bu durum karma anlaşma ihtiyacını bu anlaşmalar için kaçınılmaz kılmaktadır (Polat, 2010: 152).

İşbirliği Anlaşmaları

İşbirliği anlaşmaları denilince akla ilk gelen anlaşmalar Birliğin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkeleriyle 1989 yılında imzalamış olduğu ortaklık öngörmeyen ancak ticaret ve ekonomik işbirliği öngören anlaşmadır. 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla imzalanan işbirliği anlaşmasının yerini başta Rusya olmak üzere bağımsız olan Ukrayna, Moldova, Belarus (European Commission, 2017) Ermenistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Gürcistan ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları almıştır.

Ortaklık ve işbirliği anlaşmalarının temel amacı imzalandığı ülkenin demokratik ve ekonomik gelişimini desteklemektir. Eski SSCB devletlerinin tercih sebebi olmasının nedeni ise AB komşuluk politikasıdır. Komşuluk politikası kapsamında Birliğin en büyük endişesi komşularıyla arasında ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik farkından kaynaklanabilecek bölünmüş sınırlar meydana gelmesidir. İşte bu endişeyi gidermek amacıyla komşu ülkelere herhangi bir üyelik olasılığı sunmaksızın, işbirliği imkanı yaratan ortaklık ve işbirliği anlaşmaları ortaya çıkmıştır (Bilgin, 2015: 17). Bu anlaşmaların en önemli özelliği üyelik perspektifi sunmalarına rağmen, siyasi diyaloga ilişkin hükümlere yer vermeleridir. Nitekim bu durum bu anlaşmaların da karma anlaşma statüsünü haiz olmalarını sağlamaktadır. Son dönemlerde ortaklık ve işbirliği anlaşmalarının içeriğine ortak dış ve güvenlik politikasına ilişkin konuların da dahil edilmesiyle zaten karma türde olan bu anlaşmalara üye devletlerin katılım ihtiyacı ve istekleri daha da artmıştır (Maresceau, 2010: 21). Örneğin, 2012 yılında Irak ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasında siyasi diyaloga ilişkin hükümlerin yanı sıra ortak dış ve güvenlik politikasına ilişkin düzenlemelerin de öngörülmüş olması bu anlaşmaların karma anlaşma özelliğini daha da vurgulamaya başlamıştır.

Ortaklık ve işbirliği anlaşması olmayıp, karma anlaşma olarak kabul edilen işbirliği anlaşmaları da mevcuttur. Bu tür anlaşmalar aslında çoğu zaman karma niteliğe ihtiyaç duymayacak özellikte olsalar da, bazen üye devletlerin sürece

dâhil olmaktadır. Güney Afrika ile 1999 yılında imzalanan Ticaret, Kalkınma ve İşbirliği anlaşması gerek dayandırıldığı hukuki zemin gerekse içerik açısından üye devletlerin ayrıca katılımını gerektirmeyen nitelikte bir anlaşma olmasına rağmen üye devletlerin ısrarı neticesinde anlaşma metnine siyasi diyaloga ilişkin hüküm koymak suretiyle karma anlaşma olarak imzalanmıştır (Arcas, 2003: 73; Maresceau, 2010: 18). Benzer durum Meksika ve San Marino ile imzalanan anlaşmalar için de geçerli olup, Meksika ile imzalanan anlaşmada siyasi diyaloga ilişkin hükümlere yer verilirken, Meksika ve Güney Afrika ile imzalanan anlaşmalardan farklı olarak San Marino ile imzalanan anlaşmada sadece sosyal hükümler başlığı altında düzenlemelere yer verilmiş; siyasi diyaloga ilişkin herhangi bir düzenleme yer almamıştır. Nitekim, anlaşmanın karma anlaşma statüsünde değerlendirilmesini sağlayan şey de işte bu sosyal hükümler olmaktadır.

Siyasi Diyalog Öngören Karma Ticaret ve İşbirliği Anlaşmaları

1994 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından yayımlanan “Yeni Asya Stratejisine Doğru” başlıklı bildiri ile Birliğin Asya’daki siyasi ve ekonomik varlığının güçlendirilmesi hedeflenmektedir (European Commission, Towards a New Asia Strategy, 1994). Bu yeni strateji kapsamında Asya ülkelerinden bazı kilit ortaklarla işbirliğini bir adım öteye taşımak amacıyla ekonomik ilişkilerin yanı sıra siyasi, güvenlik konularına da yer verilen geniş kapsamlı işbirliği anlaşmaları yapılması gündeme gelmiştir. Nitekim, bu tür anlaşmalara üçüncü jenerasyon anlaşmalar adı da verilmektedir (European Commission, Communication on Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnership, 1994: 12). 1996 yılında Güney Kore ile imzalanan "Ticaret ve İşbirliği Çerçeve Anlaşması" öngörülen bu yeni strateji kapsamında siyasi deklarasyon yerine her iki tarafı da bağlayan yasal bir anlaşmanın ilk kez gelişmiş bir Asya ülkesiyle yapılmış olması nedeniyle bir ilktir (Harrison, 2013; 10). Güney Kore ile imzalanan bu anlaşmaya benzer nitelikte anlaşmalar mevcut olup, örneğin Güney Amerika Ortak Pazarı (Mercosur) ile Birlik arasında 1995 yılında imzalanan İşbirliği Çerçeve anlaşması da her ne kadar bugün halen askıda da olsa karma ticaret ve işbirliği anlaşması niteliğindedir. Bu anlaşmaların karma niteliğe sahip olmasının nedeni olarak her iki anlaşmada da yer verilen siyasi diyalog hükmü gösterilebilir. Siyasi diyalog hükmünün anlaşmalara eklenmesiyle üye devletlerin yetki alanı da kapsama dâhil edilmiş olduğundan anlaşmalar karma anlaşma niteliğini haiz kabul edilmektedir.

Karma Sektörel Anlaşmalar

Birlik, üçüncü ülkelerle özellikle ilişkilerini güçlendirmek istediği alanlarda çeşitli anlaşmalar yapmaktadır. Bu anlaşmalar öncesinde hangi sektör veya sektörlerde ilişkilerini ilerletmek istiyorsa bu konulara yönelik sektörel diyalog ilişkisi kurulmaktadır. Sektörel diyalog, ilişki kurulmak istenen üçüncü ülke ile ilişkilerin sağlam bir temele oturtulmasına yardımcı olurken, ilişkilerin kuvvetlendirilmek istendiği sektörlerde daha yakın işbirliği oluşturulmasına da imkan sağlamaktadır (EU-China Relations: An Overview of Sectoral Dialogues Between China and the European Commission-External Relations Directorate General Situation as of November 2005: 2). Bu tür anlaşmalara verilebilecek örneklerin başında İsviçre ile imzalanan "İkili Anlaşmalar I" olarak bilinen ve toplamda yedi farklı sektörü kapsayan anlaşmalar gelmektedir. Birlik, İsviçre ile imzalamış olduğu bu anlaşmalar kapsamında başta kişilerin serbest dolaşımı olmak üzere, hava taşımacılığı, araştırma, kamu ihaleleri, karayolu taşımacılığı, tarım ve son olarak ticarete yönelik teknik engeller konularına ilişkin anlaşmalar imzalamıştır. Paket halinde kabul edilen bu anlaşmalar uyarınca, imzalanan her anlaşma birbiri ile hukuken bağlıdır ve bunlardan herhangi birinin sonlandırılması halinde diğer sektörlerle yönelik olanlar da uygulanmayacaktır (Switzerland and the EU, 2016: 23,26). İmzalanan bu anlaşmalar sadece kişilerin serbest dolaşımına ilişkin olan ülkeye giriş ve yerleşme hakkı gibi üye devletlere ait münhasır yetkiye giren konuları da kapsadığından karma sektörel anlaşma niteliğindedir.

Bu tür anlaşmalara verilebilecek bir diğer örnek 2002 yılında Çin ile imzalanan Denizyolu Taşımacılığına İlişkin Anlaşmadır. Her ne kadar anlaşmanın içeriği Birliğin münhasır yetkisine giren taşımacılık politikasına ilişkin olsa da anlaşmanın içeriğinde korsanlık ve terörizmle mücadeleye ilişkin hükme yer verilmesi üye devletlerin de Birlikle birlikte anlaşmaya taraf olmaları ihtiyacını doğurmuş ve anlaşma karma nitelikli bir anlaşma haline gelmiştir (Maresceau, 2010: 26). Gürcistan ile imzalanan Ortak Havacılık Alanı Anlaşması ve Amerika Birleşik Devletleri ile imzalanan Havayolu Taşımacılığı Anlaşması bu başlık altında ele alınabilecek diğer anlaşmalardır. Bu anlaşmalarda her ne kadar siyasi diyaloga ilişkin herhangi bir düzenleme yer almasa da güvenlik başta olmak üzere sosyal alanlarda işbirliğinin öngörülmesi üye devletlerinde katılımını gerektirdiğinden karma niteliği haiz kabul edilmektedirler.

Adalet Divanının Yargılama Yetkisi ve İki Taraflı Karma Anlaşmalar

Karma anlaşmalar tanımından da anlaşıldığı üzere kısmen üye devletlerin kısmen Birliğin yetkisine giren konuları kapsadığından Divan'ın bu anlaşmalar üzerinde yargılama yetkisine sahip olup olmadığı açıklık getirilmesi gereken bir diğer konudur. Karma anlaşma kapsamında Birlik yetkisi içerisinde kalan konularda Divan'ın yargılama yetkisi açık olup, aynı durumun üye devlet yetkisine giren konular içinde geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Öte yandan, yukarıda da değinildiği üzere karma anlaşmalarda Birlik ve üye devlet yetkileri arasında ayırım yapmak oldukça zordur; işte bu durum da göz önüne alındığında Divan'ın karma anlaşmalar üzerinde nasıl bir yargılama yetkisine sahip olduğunun tespiti önem arz etmektedir.

Divan'ın ön karar davası ile iki taraflı karma anlaşmalara ilişkin yargılama yetkisine sahip olup olmadığını açıklığa kavuşturduğu ilk dava Haegeman (R.&V. Haegeman v. Belgian State, 1974) davasıdır. Belçikalı bir ithalatçı tarafından ticaret politikası hususunda Birlik tasarruflarının Yunanistan ile yapılan Ortaklık Anlaşması hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle açılan davada Divan, "... ortaklık anlaşması hükümleri yürürlüğe girdikleri andan itibaren Topluluk hukukunun ayrılmaz bir parçasını oluşturur." diyerek iki taraflı karma anlaşmaların Birlik hukuku kapsamında olması nedeniyle ön karar yetkisine sahip olduğunu ilk kez dile getirmiştir (R.&V. Haegeman v. Belgian State, 1974, Para. 5). Ancak bu davada dikkati çeken nokta anlaşmada Birlik yetkisine giren bir hükmün yargı önüne taşınmış olması ve Divan'ın vermiş olduğu karar ile aslında Birlik yetkisine giren bir hüküm üzerinde yargılama yetkisine sahip olduğunu dile getirmesidir (Heliskoski, 2000: 397). Uyuşmazlığa konu hüküm üye devlet yetkisine giren bir konu olsaydı Divan'ın yine kendisini yetkili görüp görmeyeceği konusuna ise hiç değinilmemiştir. Genel olarak bu konudaki Divan içtihadına bakıldığında, Divan'ın uyuşmazlığa konu karma anlaşma hükümleri çerçevesinde üye devletler ve Birlik arasında yetki ve sorumluluk paylaşımını yapmakta gönülsüz olduğu, onun yerine Birliğin uluslararası temsilinde birlik sağlama ihtiyacından kaynaklandığı savunulan "yakın işbirliği yükümlülüğü" adı verilen yöntemi teşvik ettiği dikkat çekmektedir (Macleod, Hendry, Hyett, 1996: 145; Commission v. Sweden, 2010, Para. 73). İşbirliği yükümlülüğünün, Birliğin genel ilkelerinden biri olan "dürüst işbirliği"nden kaynaklandığı kabul edilmekte ve paylaşımlı yetki alanlarında önemli bir işlevi olduğu kabul edilmektedir (Van Vooren ve Wessel, 2014: 60). Buna göre, karma anlaşmalar kapsamında bu yükümlülük üye devletlere, imzalanan karma anlaşmanın tam anlamıyla yerine getirilmesini sağlamak amacıyla Birliğin anlaşmadan kaynaklanan vazifelerini tamamlamasını kolaylaştırmak ve

amaçlarına ulaşmasını tehlikeye sokacak tasarruflardan kaçınmak sorumluluğunu yüklediği savunulmaktadır (Hillion, 2010: 93). Nitekim, Divan'ın Demirel (Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd, 1987), kararında ortaya koymuş olduğu tutum ve yaklaşım bunu doğrular niteliktedir. İşçilerin serbest dolaşımına ilişkin Ankara Anlaşması m. 12 ve Katma Protokol m. 36'nın ele alındığı uyuşmazlıkta Almanya ve Birleşik Krallık uyuşmazlığa konu Anlaşma ve Protokol'ün karma niteliği haiz olduğunu ve Divan'dan yorumlanması istenilen hükümlerin üye devlet yetkisinde kalan konulardan olması nedeniyle Divan'ın yorum yetkisinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Divan, R.&V. Haegeman v. Belgian State (1974) kararının ardından Ortaklık Anlaşması hükümlerinin Topluluk hukukunun ayrılmaz bir parçası olduğunu yineleyerek, sorunun ilgili Anlaşma ve Protokol maddelerinin kimin yetkisinde olduğunu tespit etmek olmadığını belirtmiştir. Ankara Anlaşması'nın bir ortaklık anlaşması olduğunu ve AT Antlaşması (1957, Md. 238) uyarınca bu tür anlaşmalarda Birlik kurucu antlaşmalarının kapsamına giren tüm konularda üçüncü ülkeye verilen taahhütlerin yerine getirilmesinin Topluluk tarafından garanti altına alınması gerektiğini belirtmiştir (Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd, 1987, Para. 9). Diğer bir deyişle Divan, karma anlaşmada üye devlet yetkisine giren bir hükmün kendisi tarafından yorumlanıp yorumlanamayacağına değinmeksizin, uyuşmazlık konusu Birlik kurucu antlaşmasında yer alan işçilerin serbest dolaşımı olduğundan bu konuda verilen bir taahhüdün yerine getirilmesinin Birlik sorumluluğunda olduğundan bahisle yorumlama yetkisine sahip olduğunu dile getirmiştir (Heliskoski, 2000: 399; Koutrakos, 2002: 33-34). Divan'ın karma anlaşma hükümlerini Birlik ve üye devletler yetkisine giren konular şeklinde bir ayrıma tabi tutmak yerine üçüncü ülkeye karşı girilen taahhütlerin yerine getirilmesinde işbirliği yükümlülüğü kapsamında Birlik ve üye devletlerin birlikte hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmayı tercih ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira, karma anlaşmalar kapsamında işbirliği yükümlülüğü Birliğin eylem ve uluslararası temsilinin tutarlı ve devamlı olmasını temin etmek açısından da önem arz etmektedir (Commission v. Luxembourg, 2005, Para. 60).

Sonuç olarak, Divan, Ortaklık Anlaşması hükümlerinin yürürlüğe girdiği andan itibaren Birlik hukukunun parçası olduğunu ve bu nedenle yorumlama yetkisinin bulunduğunu dile getirirken, anlaşma hükümleri arasında Birlik ve üye devlet yetkisine giren konular şeklinde bir ayırım yapmak yerine “işbirliği yükümlülüğü” ilkesini dile getirerek, yorumlama yetkisini kendisinde tutmaktadır. Hatta Divan, Sevince (Sevince v. Staatssecretaris van Justitie, 1990, Para. 10) kararı ile sadece Ortaklık Anlaşması hükümlerini değil, Ortaklık Konseyi kararlarının da Birlik hukukunun parçasını oluşturduğundan

bahisle kendi yorumlama yetkisine dâhil olduğunu ifade ederek yetkisini bir adım öteye taşımayı başarmıştır.

İki Taraflı Karma Anlaşma Hükümlerinin Doğrudan Etkisi

Avrupa Birliği hukukunun bugün yeknesak şekilde tüm üye devletlerde uygulanmasına hizmet eden doğrudan etki ve öncelik ilkeleri Divan eliyle Van Gend en Loos (NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratis der Belastingen, 1963) ve Costa v. Enel (Flaminio Costa v. ENEL, 1964) kararları ile yaratılmış olup, halen geçerliliklerini korumaktadırlar. Doğrudan etki ilkesi uyarınca, bireyler Birlik hukukunun açık, kesin ve şartsız hükümleri ile kendilerine tanınan hakları ulusal mahkemeler önünde doğrudan ileri sürebileceklerdir. Doğrudan etki ilkesi ile Birlik hukukunun üye devletlerce uygulanması garanti altına alınmaya çalışılırken, tek başına bu ilkenin yeterli olmadığı açıktır. Bu nedenle Divan öncelik ilkesi ile Birlik hukuku düzenlemelerine aykırı ulusal hukuk tasarruflarını Birlik hukuku tasarrufundan önce veya sonra tarihli olmalarına bakmaksızın, Birlik hukukuna öncelik tanımak suretiyle geçersiz kılmıştır (Bilgin, 2014: 18). Dolayısıyla, bu iki ilkenin birlikte uygulaması Birlik hukukunun yeknesaklığının sağlanması adına büyük önem taşımaktadır.

Doğrudan etki ilkesinin uluslararası anlaşmalar için de geçerli olup olmadığına, konumuz açısından ise özellikle iki taraflı karma anlaşmalar için uygulanabilirliğine baktığımızda, karma anlaşma türlerinden biri olan ortaklık anlaşma hükümlerinin yürürlüğe girdikleri anda Birlik hukukunun ayrılmaz parçası olarak kabul edildikleri düşünüldüğünde, doğrudan etki ilkesinin bu tür anlaşma hükümleri için de söz konusu olabileceği akla gelen ilk yanıtıdır. Bir Birlik hükmünün doğrudan etkili kabul edilebilmesi için ilgili hükmün açık, kesin ve şartsız olması koşulu burada da geçerlidir.

Divan ilk olarak Bresciani davasında, ortaklık anlaşmalarının doğrudan etkiye sahip olabileceklerini, bunun için anlaşmanın ve ilgili hükmün ruhuna, genel yapısına ve lafzına bakılması gerektiğini belirtmiştir (Conceria Daniele Bresciani v Amministrazione Italiana delle Finanze, 1976). Yunanistan ile imzalanan Ortaklık Anlaşması m. 53/1'e ilişkin uyuşmazlığın ele alındığı Pabst and Richarz davasında ise Divan ilgili hükmün, açık ve kesin olduğu, uygulanması için sonraki tarihli herhangi bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmadığı ve Anlaşmanın amacı ve doğası gereği doğrudan etkili olduğuna hükmetmiştir (Pabst & Richarz KG v Hauptzollamt Oldenburg, 1982, Para. 27). Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd kararında ise Divan, üçüncü ülkelerle imzalanan Anlaşmaların hükümlerinin doğrudan etkili kabul edilebilmesi için

aranan koşulları belirlemiştir (Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd, 1987, Para.14, 23). Bu kararın ardından Sevince v. Staatssecretaris van Justitie (1990) kararı ile Divan, Ortaklık Konseyi kararlarının da anlaşmanın amacı ve doğasına uygun olarak; açık, kesin ve koşulsuz yükümlülükler öngören hükümlerinin doğrudan etkili olduğunu dile getirmiştir. Divan'ın söz konusu kararlarından anlaşıldığı üzere Ortaklık Anlaşması hükmünün veya Ortaklık Konseyi kararlarının doğrudan etkili kabul edilebilmesi için aranan koşullar ilgili hükmün açık, kesin, koşulsuz olması; anlaşmanın amacına, doğasına uygun olması ve son olarak uygulanabilmesi için sonraki tarihli herhangi bir düzenlemeye ihtiyaç duymaması olarak özetlenebilir.

Eski adıyla Ortaklık Anlaşmaları olarak bilinen Avrupa Anlaşmaları hükümlerinin doğrudan etkili olup olmadığının tespitinde ise Divan'ın yine aynı yöntemi benimsediği, bu anlaşma hükümlerinin doğrudan etkili kabul edilmesi için öncelikle anlaşmaların amaç ve doğasının buna uygun olması gerektiğinden yola çıkarak, ilgili hükmün açık, kesin ve koşulsuz olmasına göre karar verdiği anlaşılmaktadır (R v. Secretary of State for the Home Department-Barkoci&Malik, 2001; Aldona Malgorzata Jany and Others v. Staatssecretaris van Justitie 2001; R. (on the application of Kondova) v. Secretary of State for the Home Department, 2001). Ancak, Divan'ın Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzepowicz-Meyer (2002) davasındaki tutumu bu yaklaşımdan ayrılmaktadır. Divan'a Polonya ile imzalanan Avrupa Anlaşması Md.37/1'in doğrudan etkili olup olmadığı sorusunun yöneltildiği uyuşmazlıkta, ulusal mahkeme ilgili madde hükmünde yer alan Polonyalı işçilere yönelik ayrımcılık yapmama yasağının "... her bir üye Devlette uygulanabilir yöntem ve koşullara tabi..." olduğu ifadesi nedeniyle ilgili hükmün doğrudan etkili olmadığını ileri sürmüştür. Divan, AT-Polonya Avrupa Anlaşması m. 37/1'in lafzından yola çıkarak ilgili hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğu gerekçesiyle doğrudan etkili olduğunu kabul etmiştir. Öte yandan Divan, Avrupa Anlaşmasının amacının Polonya'nın Topluluğa katılımını kolaylaştırmak amacıyla, Polonya'nın ekonomik kalkınmasının ve refahının teşviki için taraflar arasında ticaretin genişlemesinin ve uyumlu ekonomik ilişkilerin desteklenmesi adına bir ortaklık kurmak olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, bu amaçla imzalanan bir Avrupa Anlaşmasında yer verilen "... her bir üye Devlette uygulanabilir yöntem ve koşullara tabi..." ifadesinin ayrımcılık yapmama yasağı konusunda üye devletlere takdir yetkisi tanındığı şeklinde yorumlanamayacağını belirtmektedir (Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzepowicz-Meyer, 2002, Para. 26). Divan'ın bu kararında önceki içtihadından ayrıldığı düşünülmesinin nedeni ise ilgili hükümde üye devletlere takdir yetkisi tanındığı iddia edilen ifadedir. Nitekim, Jacobs'ın belirttiği gibi ilgili madde hükmündeki ifade her ne kadar

takdir yetkisi tanıyormuş gibi bir izlenim verse de Anlaşmanın amacı ve kapsamına bakıldığında ilgili madde hükmü ile üye devletlere m. 37/1'in etkisini azaltmak veya ayrımcılık yapmama ilkesini hükümsüz kılmak yetkisi tanınması amaçlanmamıştır (Jacobs, 2008: 18-19). Oysa Divan, önceki içtihadında bir hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğunu yorumlarken madde metnini katı yorumlamayı tercih ederken; bu davada hükmün lafzının aksi izlenim yaratmasına rağmen, hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğunu dolayısıyla doğrudan etkili olduğunu, madde hükmünde yer verilen ifadenin ayrımcılık yapmama konusunda üye devletlere takdir yetkisi tanımak şeklinde yorumlanamayacağını belirtmeyi tercih etmiştir (Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzepowicz-Meyer, 2002, Para. 24).

Fas ile imzalanan işbirliği anlaşmasının ayrımcılığı yasaklayan 41/1. maddesinin doğrudan etkili olup olmadığının ele alındığı Office national de l'emploi v. Bahia Kziber (1991) davasında ise Divan, işbirliği anlaşmasının 42. maddesinde m. 41'de yer verilen ilkelerin uygulanması için gerekli hükümlerin kabulü konusunda İşbirliği Konseyi görevlendirilmiş olmasına rağmen, Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd (1987) kararında ortaya koymuş olduğu koşullara bağlı kalarak, anlaşmanın amacı, lafzı ve doğası çerçevesinde söz konusu hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğunu dolayısıyla ilgili hükmün doğrudan etkili olduğunu dile getirmiştir (Office national de l'emploi v Bahia Kziber, 1991, Para. 15, 17). Oysa, m. 41'de yer verilen ilkelerin uygulanması adına İşbirliği Konseyi tarafından kabul edilen herhangi bir hüküm mevcut değildir. Divan, gerek m. 41'de yer alan "...aşağıdaki paragraf hükümlerine tabidir..." ifadesinin gerek m. 42/1 de İşbirliği Konseyine verilen görevin ayrımcılık yapmama ilkesinin uygulanabilirliğini sorgulatacak şekilde yorumlanamayacağını veya ilgili ilkenin uygulamasını geciktiremeyeceğini belirtmiştir (Office national de l'emploi v Bahia Kziber, 1991, Para. 18-19). Ardından anlaşmanın Fas'ın ekonomik kalkınmasının teşviki amacı ile imzalandığını belirten Divan, her ne kadar imzalanan anlaşma üyelik perspektifi öngörmese de, bu durumun m. 41/1 hükmünün doğrudan etkili olmasını engellemeyeceğini vurgulamıştır (Office national de l'emploi v Bahia Kziber, 1991, Para. 21).

İmzalandığı ülkeye herhangi bir üyelik perspektifi sunmaksızın, demokratik ve ekonomik gelişimini desteklemek amacıyla imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları kapsamında ele aldığı Igor Simutenkov. v. Ministerio de Educación y Cultura. and. Real Federación Española de Fútbol (2005) kararında ise Divan, Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzepowicz-Meyer (2002) ve Office national de l'emploi v Bahia Kziber (1991), kararlarındaki tutumunu

muhafaza etmiştir. Anlaşmada yer alan ayrımcılık yapmama ilkesine ilişkin hükmün doğrudan etkili olup olmadığı sorgulandığı davada Divan, Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd (1987) kararında ortaya koymuş olduğu yöntem uyarınca, ilgili hükmün lafzı ile anlaşmanın amaç ve niteliğine bakarak sonuca ulaşmayı tercih etmiştir. Buna göre, m. 23/1'de yer alan ayrımcılık yapmama ilkesinin maddede yer verilen "... her bir üye Devlette uygulanabilir hukuk, yöntem ve koşullara tabi..." olduğu ve m. 27'de yer verilen ayrımcılık yapmama ilkesinin anlaşmada öngörülen İşbirliği Konseyi tarafından verilecek tavsiyelere uygun olarak uygulanabileceği hükümlerine rağmen m. 48'de düzenlenen ve tarafların anlaşmadaki bir hükme dayanarak elde edecekleri faydayı etkisiz kılacak veya yok edecek tarzda yorumlanamayacağından bahisle açık, kesin ve koşulsuz olduğu sonucuna varmıştır. Bu şekilde hükmün lafzından yola çıkarak doğrudan etkinin söz konusu olabilmesi için ilk koşulun sağlandığı sonucuna varan Divan, ikinci koşul olarak anlaşmanın amaç ve niteliğini incelemiştir. Ortaklık ve işbirliği anlaşmalarının ortaklık anlaşmalarından farklı olarak üyelik perspektifi sunmamalarının anlaşma hükümlerinin doğrudan etkili kabul edilmesini engelleyecek bir özellik olmadığını, bu anlaşmaların işbirliği amacıyla imzalandığını ve bu nedenle bu tür anlaşmalarda yer alan bazı hükümlerin de bireylerin hukuki pozisyonunu doğrudan ilgilendirecek nitelikte olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Divan m. 23/1'in doğrudan etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Tunus ile imzalanan Avrupa Akdeniz Ortaklığı Anlaşması m. 64/1'in doğrudan etkili olup olmadığı sorulduğu Gattoussi v. Stadt Rüsselsheim (2006) davasında ise Divan, yerleşik içtihat hukukuna dayanarak ilgili hükmün lafzı ve anlaşmanın amacı ve niteliğine değinmek suretiyle ilgili hükmü doğrudan etkili kabul etmiştir (Aynı yönde bkz. Nour Eddline El-Yassini v. Secretary of State for the Home Department, 1999). Belli politika alanlarında kapsamlı işbirliği öngören ve katılıma ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer vermeyen anlaşmanın Tunus ile ortaklık kurma amacına dayandığı ve söz konusu hükmün açık, kesin ve koşulsuz bir yükümlülük öngördüğü gerekçeleriyle doğrudan etkili kabul edildiği uyuşmazlıkta dikkati çeken nokta Divan'ın Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer (2002) kararı ile birlikte ortaya koyduğu yeni yaklaşımını devam ettirmesidir (Kaddous, 2008: 304-305).

İki taraflı karma anlaşmaların doğrudan etkili olup olmadığını belirleme konusunda Divan'ın yerleşmiş içtihat hukuku kapsamında bir yöntem belirlediği aşikardır. Bu yöntem, iki aşamadan oluşmaktadır. Buna göre, ilgili hükmün uygulanabilmesi için başka bir tasarrufa ihtiyaç duymadan açık, kesin

ve koşulsuz bir yükümlülük getirip getirmediği ve anlaşmanın amacı ve niteliği gereği hükmün doğrudan etkiye sahip olup olmadığı incelenmektedir. Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd (1987) kararıyla açıkça dile getirilen bu koşullar, Ortaklık Anlaşmaları yeni adıyla Avrupa Anlaşmaları hükümlerine uyarlandığında, ilgili anlaşmaların ileri tarihli bir katılımı da öngörmesi nedeniyle diğer koşulların da sağlanmış olması halinde doğrudan etkili kabul edildikleri anlaşılmaktadır. Divan'ın bu yöntemi daha geniş yorumlamaya başlaması ise ilk olarak Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer (2002) kararıyla başlayıp, Gattoussi v. Stadt Rüsselsheim (2006) kararına kadar uzanmaktadır. Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer (2002) kararında uyuşmazlık ayrımcılık yapmama ilkesinin düzenlendiği Avrupa Anlaşması hükmü olup, ayrımcılık yapmama yasağının "... her bir üye Devletle uygulanabilir yöntem ve koşullara tabi..." kılınmış olması dahi Anlaşmanın ileriye dönük katılım öngörmesi de göz önüne alınarak açık, kesin ve koşulsuz kabul edilmiştir. Office national de l'emploi v Bahia Kziber (1991) ve Igor Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol (2005) kararlarında ise Divan bu yaklaşımını bir adım daha ileri götürerek üyelik perspektifi olmayan Fas ile imzalanan İşbirliği Anlaşması ve Rusya ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasında yer verilen ayrımcılık yapmama ilkesinin uygulanması için öngörülen İşbirliği Konseyi tavsiyelerinin bulunmamasını dahi ilgili hükmün doğrudan etkili kabul edilmemesi için haklı bir gerekçe olarak kabul etmemiştir. Oysa, doğrudan etkinin koşullarını dile getirdiği Meryem Demirel v. Stadt Schwäbisch Gmünd (1987), kararında uyuşmazlığa konu hükmü doğrudan etkili kabul etmemesinin nedeni gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokol'ün ilgili hükümlerinin program niteliğinde hükümler olması ve uygulanmaları için Ortaklık Konseyi kararına ihtiyaç duyulduğunu belirtmesidir (Jacobs, 2008: 21). Ortaklık Konseyi kararının bulunmaması, ilgili hükmün açık, kesin ve koşulsuz olmasına engel kabul edilmiştir. Ayrıca, bu sonuca ulaşırken Anlaşma'nın amacının Türkiye'nin Birliğe katılımı olduğunu dahi göz önüne almamıştır.

Divan'ın iki taraflı karma anlaşma hükümlerinin doğrudan etkili olup olmadıklarını tespit, tutarlı bir yaklaşım ortaya koymadığı hatta öngörmüş olduğu iki koşulu durum ve şartlara göre yorumlamayı uygun gördüğü, Office national de l'emploi v Bahia Kziber (1991) ve Igor Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol (2005) ve Gattoussi v. Stadt Rüsselsheim (2006) kararlarına bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. Divan'ın son dönem kararları olarak nitelendirilebileceğimiz her üç kararda da uyuşmazlığa konu anlaşmaların amaç ve nitelikleri üyelik

perspektifi sunan diğer karma anlaşmalar ile kıyaslandığında daha az kapsamlı olmalarına rağmen (Hillion, 2008:823) varılan sonuç Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd (1987) kararının tam aksi yöndedir. Dolayısıyla, imzalanan karma anlaşmaların hükümlerinin doğrudan etkili olup olmadığının tespitinde anlaşmaların amaç ve niteliğinin farklı şekilde yorumlandığı söylenebilir (Kaddous, 2008: 304; Jacobs, 2008: 21). Hatta Igor Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol (2005) kararında Divan'ın yaklaşımı doğrudan etkinin tespitinde tek koşulun ilgili hükmün açık, kesin ve koşulsuz olması gibi yorumlanmış, anlaşmanın amacı göz önüne dahi alınmamıştır (Jacobs, 2008: 32).

İki Taraflı Karma Anlaşmaların Yorumlanması

Divan, önüne gelen uyuşmazlıklarda öncelikle uyuşmazlığa konu iki taraflı karma anlaşma hükmünün doğrudan etkili olduğuna karar verdikten sonra ilgili hükmün maddi yorumuna geçmektedir. Dolayısıyla doğrudan etki ve hükmün maddi yorumu birbiriyle doğrudan ilişkilidir. Divan, ilgili hükmün doğrudan etkili olduğunu tespit ettikten sonra hükmün kapsamını belirlemekte ve son olarak da ilgili hükme benzer bir düzenlemenin Birlik anlaşmalarında yer alması halinde yorumlamanın aynı şekilde yapılıp yapılmayacağını karara bağlamaktadır (Ott, 2015: 8). Ancak, yorumlanacak madde hükmüne benzer bir düzenlemenin Birlik Antlaşmalarında yer alması halinde iki hükme de aynı anlamın yüklenmesi tartışma konusudur. Divan'ın bu konuya yaklaşımı da iki farklı döneme ayrılabilir.

İlk dönem yaklaşımı olarak ele alabileceğimiz uyuşmazlıklarda Divan ilgili hükmün yorumunu anlaşmanın amacı ve kapsamını da göz önünde bulundurmak suretiyle oldukça katı bir şekilde yorumlamayı tercih etmiştir. Divan, ilgili hükümler arasında mevcut olan lafzı benzerliğin her iki hükmü aynı şekilde yorumlamak için tek başına yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu görüşün dile getirildiği ilk karar Portekiz ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nda yer alan fikri mülkiyet hakkının tüketilmesine ilişkin hükmün, Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması'nda yer alan benzer hükümler gibi yorumlanıp yorumlanamayacağı sorusunun ele alındığı Polydor Limited and RSO Records Inc. v. Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited (1982), Para. 14-15) kararıdır. Divan, doğrudan etki konusuna değinmeksizin, maddi yorum yaptığı bu uyuşmazlıkta (Maresceau, 2013:696), her iki anlaşmada bu konuda yer alan hükümlerin birebir aynı olmalarının aynı şekilde yorumlanmaları için yeterli olmadığını belirtmiştir (Polydor Limited and RSO Records Inc. v. Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited, 1982, Para. 14-15). Bu görüşünü daha net bir şekilde Metalsa

SrI. v. Public Prosecutor of Italy (1983) kararında açıklayan Divan, Antlaşmalarda yer alan bir hükmün yorumunun Birliğin üçüncü bir ülke ile imzalamış olduğu anlaşma hükmü için de geçerli olabilmesinin ilgili hükümlerin kendi bağlamında ele alınması gerektiğini; bu kapsamda hükümlerin yer aldıkları anlaşmaların da amaç ve kapsamlarının karşılaştırılması gerektiğinin önemli olduğunu vurgulamıştır (Metalsa Srl. v. Public Prosecutor of Italy, 1983, Para.16-17). Her iki uyuşmazlıkta Birliğin üçüncü bir ülke ile imzalamış olduğu serbest ticaret anlaşmasında yer alan bir hükmün Birlik antlaşmalarında yer alan benzeri gibi yorumlanıp yorumlanmayacağına dayanmakta olup, Divan burada vardığı sonucu karma anlaşma hükümlerinin yorumu için de benimsemiştir. Polonya ile imzalanan Ortaklık Anlaşmasında yer alan yerleşme ve iş kurma hakkına ilişkin hükmün yorumlandığı R v. Secretary of State for the Home Dept-Gloszczuk (2001) kararında Divan, Polonya vatandaşlarına tanınan yerleşme ve iş kurma hakkının Birlik Antlaşmalarında yer alan yerleşme ve iş kurma hakkına ilişkin hüküm gibi yorumlanamayacağına hükmetmiştir. Divan bu sonuca, Metalsa Srl. v. Public Prosecutor of Italy (1983) ve Polydor Limited and RSO Records Inc. v Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited (1982) kararlarına atıf yapmak suretiyle her iki antlaşmanın aynı hükmü ihtiva etse de, anlaşmaların amaç ve kapsamlarının birbirinden farklı olduğu gerekçesiyle ulaşmıştır. Buna göre, Polonya ile imzalanmış olan anlaşma bir Ortaklık Anlaşması olup; Polonya'nın Birliğe aşamalı entegrasyonu öngörülürken; Birlik Antlaşmasının amacının sınırların olmadığı bir iç pazar yaratılması olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla her ne kadar yerleşme ve iş kurma hakkına ilişkin hüküm her iki anlaşmada yer alsada anlaşmaların amacı göz önüne alınarak farklı yorumlamaya tabi tutulabilecekleri savunulmuştur (R v. Secretary of State for the Home Dept-Gloszczuk, 2001, Para. 48-52). Nitekim, Divan bu görüşünü Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti ile imzalanan Ortaklık Antlaşmalarında yer alan yerleşme ve iş kurma hakkına ilişkin hüküm hakkında da aynen muhafaza etmiş ve Birlik Antlaşmasında yer verilen iş kurma ve yerleşme hakkına ilişkin hükmün yorumunun ortaklık anlaşmasındaki hükme anlaşmaların amacının farklı olması nedeniyle uygulanamayacağını belirtmiştir (R v. Secretary of State for the Home Department-Barkoci&Malik, 2001, Para. 51-55; R. (on the application of Kondova) v. Secretary of State for the Home Department, 2001, Para. 51-55).

Divan'ın ele alınan bu kararlarından anlaşıldığı üzere Birlik Antlaşmalarında yer alan bir hükmün aynı veya benzerinin üçüncü bir ülke ile imzalanan karma anlaşmalarda yer alması halinde dahi aynı şekilde yorumlanmaları zorunluluğu bulunmadığını; yorum konusunda belirleyici unsurun yer aldıkları anlaşmaların

amaç ve kapsamı olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar Divan uzunca bir süre bu görüşü savunmuş olsa da, bu görüşün tam aksini savunduğu kararlar da mevcut olup, özellikle son dönemde bu görüşünden tamamen ayrıldığı izlenimini yaratmıştır. Bu yaklaşımından ayrıldığı ilk karar olarak Office national de l'emploi v. Bahia Kziber (1991) kararı gösterilebilir. Divan, Fas ile imzalanan işbirliği anlaşmasında yer alan sosyal güvenliğe ilişkin düzenlemeye, 1408/71 sayılı Tüzük'de yer verilen anlamı yüklemiştir. İlginç olan, önceki kararlarında ilgili hükmün yer aldığı anlaşmanın amacını esas alan Divan bu kararda Fas ile imzalanan işbirliği anlaşmasının amacına değinmekle yetinmiş; 1408/71 sayılı Tüzüğün dayanağı olan o günkü adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşmasının amacına hiç değinmemiştir. İşbirliği Anlaşmasının amacı Anlaşmanın 1. maddesinde belirtildiği üzere, Fas'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunmak ve taraflar arasındaki ilişkiyi güçlendirmeye yardım etmek iken, 1408/71 sayılı Tüzüğün getirilme amacı AET Antlaşması m.48'de düzenlenen işçilerin serbest dolaşımına ilişkin hakkın, üye devlet vatandaşlarınca herhangi bir hak kaybına uğramadan kullanılmasını sağlamak amacıyla Birlik içinde serbestçe dolaşan işçi ve işçi ailelerinin sosyal güvenlik haklarına ilişkin koordinasyonun sağlanmasıdır (Bilgin, 2010: 4). Divan, 1401/78 sayılı Tüzük ile Birlik vatandaşı işçi ve işçi ailelerine ilişkin bir düzenlemenin yorumunu ileriye dönük üyelik perspektifi dahi öngörmeyen işbirliği anlaşması hükmüne uygulamıştır. Divan bu yaklaşımını, kendisine Polonya ile imzalanan Ortaklık Anlaşmasında yer alan serbest meslek faaliyetleri ifadesinin Avrupa Topluluğu Anlaşması m. 52'de yer verilen serbest meslek faaliyetleri ifadesi ile aynı anlama gelip gelmediği ve hayat kadınlığının bu kapsama girip girmediğinin sorulduğu Aldona Malgorzata Jany and Others v. Staatssecretaris van Justitie (2001) kararında netleştirmeye çalışmıştır. Buna göre, Polonya ile imzalanmış olan Ortaklık Anlaşmasının amacının Polonya'nın Birliğe katılımını kolaylaştırmak amacıyla Polonya'nın ekonomik kalkınması ve refahını geliştirmek doğrultusunda taraflar arasında ticaretin büyümesini teşvik etmek olduğu göz önünde alındığında her iki anlaşmadaki "serbest çalışma faaliyetleri" ifadesinin aynı anlama geldiği sonucuna varılmıştır. Yine Polonya ile imzalanan Ortaklık Anlaşmasında yer alan işçilerin serbest dolaşımına ilişkin hükmün Avrupa Ekonomik Topluluğu anlaşmasında yer alan işçilerin serbest dolaşımına ilişkin düzenleme ile aynı şekilde yorumlanıp yorumlanamayacağının ele alındığı Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer (2002) davasında da Divan, hükümler arasında mevcut lafzi benzerliklerin aynı şekilde yorumlamayı gerektirmediğinin altını çizerek, imzalanan ortaklık anlaşmasının nihai amacının Polonya'nın Birliğe katılımı olması nedeniyle farklı şekilde yorumlama yapmanın gereksiz olduğunu

belirtmiştir. Dolayısıyla, uyuşmazlığa konu hükme Birlik Antlaşmasındaki anlamı tanımıştır (Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer, 2002. Para. 39; Deutscher Handballbund eV v. Maros Kolpak, 2003).

Divan'ın üçüncü bir ülke ile imzalanan anlaşmaların yorumlanmasında kural olarak hükümler arasındaki lafzi benzerliği yeterli kabul etmediği, ilgili hükmü anlaşmanın amacı ve kapsamı dahilinde kendi içinde yorumlanması gerekliliğini benimsediği içtihat hukukundan anlaşılmaktadır. Divan'ın bu tutumunu karma anlaşmalar üzerinde de sürdürdüğü ve ilk yıllarda ileriye dönük üyelik perspektifi sunan karma anlaşmaları dahi katı yorumlayarak Birlik Antlaşmalarında ilgili hükme tanınan yorumu karma anlaşma hükümlerine vermekten kaçındığı anlaşılmaktadır. Daha sonra bu tutumundan uzaklaşarak özellikle anlaşmanın amacı ileriye dönük Birliğe katılım da öngörüyorsa Birlik antlaşmalarındaki yorumu ilgili hükme uygulamayı tercih etmiş ve gerekçe olarak ise anlaşmanın amacının Birliğe olası katılımı da kapsamasını göstermiştir. Dolayısıyla Divan'ın en azından ortaklık anlaşmaları kapsamında yorum yaparken Birlik Antlaşma hükümlerinin yorumunu uygulamayı tercih ettiğini bu bağlamda kendi içerisinde bir tutarlılık sergilediği dahi söylenebilir.

Divan içtihadına baktığımızda ortaklık anlaşmaları dışında ilk olarak Office national de l'emploi v. Bahia Kziber (1991) kararında Birlik Antlaşma hükümlerine ilişkin yaptığı yorumu, işbirliği anlaşmasındaki bir hükme de uygulamıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere bu kararda ilginç olan anlaşmanın amacının Birlik anlaşmaları ile kıyas dahi yapılmaksızın ele alınmasıdır. Nitekim bu kararın ardından Divan'ın karma anlaşmaların yorumunda görüş değişikliğine gittiği kanısını uyandırabilecek Rusya ile imzalanan ortaklık ve işbirliği anlaşmasının yorumuna ilişkin Igor Simutenkov v. Ministerio de Educación y Cultura. and Real Federación Española de Fútbol (2005) kararı gelmiştir. Birlik Antlaşmasında da yer alan ayrımcılık yapmama ilkesinin yorumunun Rusya ile imzalanan ortaklık ve işbirliği antlaşmasında yer alan ayrımcılık yapmamaya ilişkin düzenlemeye de uygulanabileceğine hükmedilen kararda Divan, ortaklık ve işbirliği anlaşmasının amacına yer vermiş ancak Office national de l'emploi v. Bahia Kziber (1991) kararında olduğu gibi Birlik Antlaşmasına hiç değinmemiş, iki anlaşmanın amacı arasında herhangi bir kıyaslama, karşılaştırma yapmamıştır (Jacobs, 2008: 28). Buna göre, Rusya ile imzalanan ortaklık ve işbirliği anlaşmasının amacı taraflar arasında yakın siyasi, ticaret ve uyumlu ekonomik ilişki oluşumunun ve daha geniş alanda işbirliğinin sağlanması adına aşamalı entegrasyonun gerçekleştirilmesinin teşviki olup; bu anlaşmanın Rusya'ya herhangi bir ortaklık veya Rusya'nın ileriye dönük Birliğe katılımını öngörmediği Divan tarafından dile getirilmiştir (Igor Simutenkov v.

Ministerio de Educación y Cultura and Real Federación Española de Fútbol, 2005, Para. 26-27, 39). Dolayısıyla, amacı sıkı işbirliği öngörmekten öte bir anlam ihtiva etmeyen bu anlaşmaya Birlik Antlaşma hükümlerine tanınan anlamın yüklenmesi Divan'ın karma anlaşmalara ilişkin maddi yorum yaparken anlaşmaların amaç ve kapsamı kriterini geniş yorumlamaya başladığı izlenimini yaratmaktadır.

AB-Türkiye Ortaklık Hukuku Hükümlerinin Yorumlanması

Ankara Anlaşması'nın iki taraflı bir karma anlaşma olduğu Divan tarafından dile getirilmiş olup, karma anlaşma kapsamında Birliğin ister üye devlet ister Birlik yetkisine giren konularda verilen taahhütlerin yerine getirilmesinden sorumlu olduğu kabul edilmektedir. Yukarıda da ele alındığı gibi Divan, üye devlet - Birlik yetkisi şeklinde ayırım yapmak yerine karma anlaşmanın yerine getirilmesinden Birliğin bütünüyle sorumlu olduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla Divan'ın gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokol'ü Birlik hukuku kapsamında değerlendirdiği ve yorumlama yetkisine sahip olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Sevince v. Staatssecretaris van Justitie (1990), kararında dile getirdiği üzere Divan, AB-Türkiye Ortaklık hukuku kapsamında kurulan ve karar alma yetkisine sahip olan Ortaklık organlarına ait kararların da maddi yorumunu yapma yetkisini haiz olduğunu belirtmiştir. Çalışmamız kapsamında cevaplanması gereken soru Divan'ın bu yorum yetkisini kullanırken ilgili hükümlere Antlaşmalardaki anlamı tanıyıp tanımayacağı diğer bir deyişle benzer yorum yöntemini AB-Türkiye Ortaklık Hukuku hükümleri kapsamında da benimseyip benimsemeyeceğidir.

Divan'ın ele aldığımız içtihat hukukundan anlaşıldığı üzere Antlaşmalarda yer alan bir hükme yapılan yorumun uluslararası anlaşmada yer alan benzer bir hükme de tanınabilmesi için iki hüküm arasındaki lafzi benzerliği yeterli kabul etmemektedir. Uluslararası anlaşmada yer alan bir hükme Antlaşmalardaki anlamın tanınabilmesi, ilgili hükmün yer aldığı uluslararası anlaşma bağlamında ele alınarak, Antlaşmaların amaç ve kapsamlarının da kıyaslanması suretiyle mümkün olabilmektedir (Ott, 2015: 8).

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'nın gerek başlangıç kısmında yer alan "Türk halkı ile Avrupa Ekonomik Topluluğu içinde bir araya gelmiş halklar arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurmak..." gerek Anlaşmanın 28. maddesinde belirtildiği üzere Anlaşmanın nihai amacı Türkiye'nin Birliğe katılımıdır. Bu kapsamda, işçilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile yerleşme serbestisinin gerçekleştirilebilmesi ve karşılıklı kısıtlamaların kaldırılması amacıyla Birlik Antlaşmalarının ilgili maddelerinden esinleneceği Ankara Anlaşması m. 12-

14'de düzenlenmiştir. Esinlenmek ifadesinden ne anlaşılması gerektiği ise ilk olarak Divan'ın Ahmet Bozkurt v. Staatssecretaris van Justitie (1995) kararında açıklanmıştır. Buna göre, Türk işçilerinin Birlik üyesi ülkelerde serbest dolaşımdan doğan haklarının yorumlanmasında Divan'ın Birlik vatandaşı işçilere yönelik ABİHA'nın ilgili maddelerini yorumladığı kararlara mümkün olduğunca dayanılabileceği, bu konuda mümkün olduğunca benzer yorum yapılabileceğini kabul ettiği anlaşılmaktadır (Ahmet Bozkurt v. Staatssecretaris van Justitie, 1995, Para. 20; Aynı yönde bkz. Commission v. Wahlergruppe Gemeinsam, 2003; Bülent Kurz, né Yüce v. Land Baden-Württemberg, 2002; Ömer Nazlı, Çağlar Nazlı and Melike Nazlı v. Stadt Nürnberg, 2000). Bu yaklaşımını hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında Eran Abatay- Others ve Nadi Şahin v. Bundesanstalt für Arbeit (2003) kararında da dile getiren Divan, Komisyon'un Hollanda aleyhine açmış olduğu ihlal davasında bir adım daha ileri giderek uyuşmazlık konusu alanda geçerli olan Birlik hukuku prensiplerinin ayrımcılık gözetilmeksizin Türk vatandaşlarına da uygulanması gerektiğini kabul etmiştir (Commission v. Netherlands, 2010, Para. 75). Bunların yanı sıra, Birden v. Stadtgemeinde Bremen (1998, Para. 24-25) kararında 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararı m. 6'da yer verilen "işçi"; Engin Ayaz v. Land Baden-Württemberg (2004, Para. 45) kararında "aile bireyi" kavramının Birlik hukukundaki yorum esas alınarak tanımlanması gerektiği belirtilerek, açık bir şekilde işçi ve aile bireyi kavramlarının Birlik hukukundaki yorumunun Ortaklık hukuku içinde geçerli olduğu kabul edilmiştir (Aynı yönde Sema Sürül v. Bundestantalt für Arbeit, 1999, Para. 84). Divan'ın AB-Türkiye ortaklık hukukunu yorumlarken, benzer düzenlemelerin varlığı halinde Birlik Antlaşma maddelerine ilişkin yorumunu esas aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Divan Aldona Malgorzata Jany and Others v. Staatssecretaris van Justitie (2001) ve Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer (2002) kararlarında belirttiği üzere üçüncü ülke ile imzalanan anlaşmanın ileriye dönük Birliğe katılım öngören bir anlaşma olması durumunda uyuşmazlığa konu hükme Birlik Antlaşmasındaki anlamı tanımakta herhangi bir sakınca görmemektedir. Gerek Ankara Anlaşmanın başlangıç kısmında gerekse Ankara Anlaşması m. 28'de belirtildiği üzere Ankara Anlaşması da ileriye dönük Türkiye'nin Birliğe katılımını öngören bir anlaşmadır. Zira, bu durum Divan tarafından da teyid edilmiştir (The Queen v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Abdulnasir Savaş, 2000, Para. 52) Ancak Divan 2011 tarihli Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg kararıyla AB-Türkiye Ortaklık Hukuku ilişkisini bambaşka bir çerçeveye yerleştirmiştir. Almanya'da yerleşik bir Türk işçisine 64/221 sayılı "Üçüncü ülkelerden gelenlerin ikamet ve dolaşım haklarının kamu güvenliği, genel sağlık ve kamu düzeni çerçevesinde

koordinasyonu” ile ilgili Direktifi iptal eden 2004/38 sayılı Birlik Vatandaşlığı Direktifinin uygulanıp uygulanamayacağı sorulduğu uyuşmazlıkta, bundan önce Ankara Anlaşması’nın nihai hedefinin Türkiye’nin Birliğe katılımı olduğunu bir çok kez dile getiren Divan, tam tersi bir sonuca ulaşmıştır. Kararda, “AB-Türkiye Ortaklık ilişkisinin sadece ekonomik amaçlı olup, işçilerin serbest dolaşımının aşamalı olarak tamamlanması ile sınırlı olduğu”, “AB-Türkiye Ortaklık hukuku ile Avrupa Birliği hukukunda yer alan vatandaşlığa ilişkin düzenlemeler arasında gerek lafzı gerek amaç ve kapsam açısından hiç bir benzerlik, paralellik bulunmadığı”, “2004/38 sayılı Direktifte öngörülen Birlik üye devletlerinde dolaşma ve yerleşme hakkının doğrudan Birlik vatandaşlarına yönelik” olduğu gerekçeleriyle soru Divan tarafından olumsuz yanıtlanmıştır (Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg, 2011, Para. 69, 72, 74). Oysa, 2004/38 sayılı Birlik Vatandaşlığı Direktifinin 38/3. maddesi uyarınca bu direktif ile yürürlükten kalkan direktiflere yapılan başvurular bu Direktife yapılmış gibi yorumlanacaktır. Zira, Divan Cetinkaya v. Baden-Württemberg (2004) kararında 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının 14. maddesini 64/221 sayılı Direktifin 3. maddesi uyarınca yorumlamış, Georg Dörr-İbrahim Ünal v. Sicherheitsdirektion für das Bundesland Kärnten kararında ise 64/221 sayılı Direktifin 8. ve 9. maddelerinde öngörülen düzenlemelerin 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi m. 6 ve 7 uyarınca Türk vatandaşları içinde geçerli olduğuna hükmetmiştir. Buradan yola çıkarak Hamenstadt tarafından belirtildiği üzere, Divan’ın Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg (2011) kararında 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi kararının 14. maddesini yorumlarken 2004/38 sayılı Direktifin 38. maddesi nedeniyle ilga edilen 64/221 sayılı Direktife yapılan atfı 2004/38 sayılı Direktife yapılmış olarak kabul ederek ilgili Direktifin 28. maddesinin uyuşmazlığa uygulanması gerekmektedir (Hamenstadt, 2013: 250). Bu durumun Divan tarafından göz önüne alınmamış olması ise bazı yazarlar tarafından kararın aslında önceden verilmiş olduğu, karara göre de sonradan hukuki gerekçelerin oluşturulduğu izlenimini yarattığı dile getirilmektedir (Cooke, 2015: 38). Dolayısıyla, Divan’ın Ortaklık ilişkisini sadece ekonomik nitelikli olarak değerlendiren sınırlayıcı yorumu kabul edilebilir görünmemektedir. Öte yandan Divan’ın Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg (2011) kararından bir yıl sonra karara bağladığı Natthaya Dülger v. Wetteraukreis (2012, Para. 45) kararında tam aksi yönde AB-Türkiye Ortaklık Anlaşmasının amaç ve kapsamının sadece ekonomik olmaktan öte bir anlam içerdiğine hükmetmesi ve fakat Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararında tekrar Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg (2011) kararındaki yaklaşımını benimsemesi bu konuda tutarlı bir içtihatın bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Her ne kadar tam anlamıyla uygulamaya aktarılamasa da AB-Türkiye Ortaklık hukuku kapsamında özellikle hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin Divan içtihadına bakıldığında Türk vatandaşları açısından oldukça olumlu bir tablo ile karşılaşmakta iken bu olumlu süreç Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararıyla tamamen tersine dönmüştür. The Queen v. Secretary of State for the Home Department, ex parte Abdulnasir Savaş, (2000) kararı ile Katma Protokol'ün 41. maddesinde yer verilen standstill (dondurma) hükmünün doğrudan etkiye sahip olduğunun kabul edilmesiyle başlayan ve ardından gelen Eran Abatay- Others ve Nadi Şahin v. Bundesanstalt für Arbeit (2003), Veli Tum and Mehmet Dari v. Secretary of State for the Home Department (2007), Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v. Bundesrepublik Deutschland (2009) kararları ile Katma Protokol'ün taraflar açısından yürürlüğe girdiği tarihten sonra hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında vizeye ilişkin düzenlemelerde Katma Protokol m. 41 uyarınca aleyhe bir değişiklik yapılamayacağı, getirilen kısıtlamaların da kaldırılarak Katma Protokol'ün taraflar açısından yürürlüğe girdiği tarihteki duruma dönülmesi Divan tarafından hüküm altına alınmıştır (Pürselim, 2009: 62-63). Nitekim Komisyon'un çağrısı üzerine standstill hükmünü ihlal eden İngiltere, Almanya, Hollanda ve Danimarka her ne kadar tatminkar olmasa da bu konuda bir takım düzenlemeler yapmak durumunda kalmıştır (Erdenir 2014: 482-488; Tezcan, 2015: 88, 94, 102). Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) davasında ise Divan'dan yanıtlanması istenen soru pasif hizmet dolaşımının diğer bir deyişle hizmet alımı serbestisinin de Katma Protokol m. 41 kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Nitekim, Divan'ın bu soruya olumlu yanıt vermesi halinde Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte vize almaksızın turist olarak gidilebilen üye devletlere gitmenin yolu tekrar Türk vatandaşlarına açılmış olacaktır. Karma anlaşmaların yorumunda benimsediği ilk dönem yaklaşımına geri dönerek Polydor Limited and RSO Records Inc. v. Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited (1982) ve Metalsa Srl. v. Public Prosecutor of Italy (1983) kararlarına atıf yapan Divan, Türkiye ile imzalanan Anlaşmanın Birlik anlaşmalarından tamamen farklı olduğunu; Türkiye ile olan ortaklığın sadece ekonomik nitelikte olup, Birlik anlaşmalarının ise iç pazar temeline dayandığını savunmuştur. İç pazar içerisinde kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı esas iken, Ortaklık Anlaşmasının amacının Türkiye ile ticari ve ekonomik ilişkilerin devamı ve güçlendirilmesinden ibaret olduğu Divan tarafından dile getirilmektedir (Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland, 2013, Para. 50, 56). Bu kapsamda Divan, iç pazarın oluşturulması adına kişilerin serbest dolaşımına yönelik tüm engellerin kaldırılması

kapsamına pasif hizmet sunumunun da dahil olduğunu kabul etmektedir (Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland, 2013, Para. 56). Ancak, Ankara Anlaşması'nın amacı tek pazar kurmak olmadığından gerek Ankara Anlaşması m. 14 gerek Katma Protokol m. 41 Türk vatandaşlarına pasif hizmet sunumu da dahil olmak herhangi bir ekonomik faaliyete dayanmayan genel bir serbest dolaşım hakkı tanımadığına hükmetmiştir. Divan'ın dayandığı diğer bir gerekçe ise pasif hizmet sunumunun 1984 yılında Divan'ın vermiş olduğu *Graziana Luisi and Giuseppe Carbone v. Ministero del Tesoro* (1984) kararı ile kabul edildiği ve dolayısıyla 1970 yılında imzalanıp 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte pasif hizmet sunumu kavramının söz konusu dahi olmadığıdır (Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland, 2013, Para. 59-60).

Divan'ın gerekçelerinden Anlaşmaların farklı amaç ve kapsama sahip oldukları iddiasının yerinde olmadığı ve Divan'ın aslında bu gerekçe ile kendi ile çeliştiği yukarıda ele aldığımız diğer kararlardaki gerekçelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Neredeyse Ortaklık hukukuna ilişkin her uyumsuzlukta hukuki kapsam başlığı altında Ankara Anlaşması'nın nihai amacının Türkiye'nin Birliğe katılımı olduğuna yer verilen m. 28'i göz önüne alan ve Ankara Anlaşması m. 12-14 de yer verilen "esinlenmek" ifadesinden bu konuda ABİHA'nın ilgili maddelerinin yorumunun mümkün olduğunca Ortaklık hukukundan doğan uyumsuzluklara da uygulanabileceğini belirten Divan, Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararında önceki yorumlarını görmezlikten gelmeyi tercih etmiştir. Öte yandan, Ankara Anlaşması'nın sadece ekonomik niteliğe sahip olduğunu ileri süren Divan, iç pazarın ekonomik niteliği sanki yokmuş gibi anlaşmaların amacının birbirinden tamamen farklı olduğu gerekçesiyle tuhaf bir yaklaşım sergilemeyi tercih etmiştir. Pasif hizmet sunumunun da hizmetlerin serbest dolaşımı kapsamında değerlendirilebileceği konusunun ilk olarak 1984 yılında Divan tarafından kabul edildiği doğru olmakla birlikte, Divan bu sonuca ilgili Antlaşma hükmünü o zamanki numaralandırmayla m. 59'u yorumlamak suretiyle ulaşmıştır. Nitekim o hüküm Ankara Anlaşması m. 14'de de esinlenilmesi gereken madde olarak yer almaktadır. Dolayısıyla Katma Protokol yürürlüğe girdiği tarihte mevcut olmayan pasif hizmet sunumu kavramı 1984 yılında ilgili maddenin Divan tarafından yorumlanması ile ortaya çıktığına göre Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte Türk vatandaşlarının pasif hizmet sunumu kapsamına dahil olmadıkları yönünde herhangi bir kısıtlama da mevcut değildir. Öte yandan Ankara Anlaşması'nın karma nitelikte bir anlaşma olduğu Divan tarafından *Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd* (1987) kararında dile getirilmiştir. Karma anlaşmaların yorumlanmasında son yıllarda Divan'ın

yaklaşımının Anlaşmaların amaç ve kapsamının kıyaslanmasından çok daha öteye geçtiği, ileriye dönük üyelik perspektifi sunan anlaşmalarda benzer yorum usulünü açıkça uygularken, amacı Anlaşma imzalanan üçüncü ülkenin demokratik ve ekonomik gelişimini desteklemenin ötesine geçmeyen Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmalarında dahi benzer yorumu kabul etmesinden anlaşılmaktadır¹. Divan'ın, her ne kadar Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg (2011) kararı ile Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Hukukunun sadece ekonomik niteliği haiz olduğunu söylese de, Natthaya Dülger v. Wetteraukreis (2012) kararı ile yine kendisi AB-Türkiye ilişkilerinde ekonomik amacın ötesine geçildiğini dile getirmişken, Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararında tekrar Nural Ziebell v. Land Baden-Württemberg (2011) kararındaki yaklaşımını savunması ilginçtir. Bunun yanı sıra, karma anlaşmalara ilişkin maddi yorum yaparken anlaşmaların amaç ve kapsamı kriterini geniş yorumlamaya başlayan Divan'ın Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararında, Polydor Limited and RSO Records Inc. v. Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited (1982) ve Metalsa Srl. v. Public Prosecutor of Italy (1983) kararlarına atıf yaparak eski yaklaşımına dayanması bu konuda tutarlı bir içtihat oluşturmak yerine davadan davaya değişen bir tutum izlediğini Leyla Ecem Demirkan v. Bundesrepublik Deutschland (2013) kararının hukuki olmaktan çok siyasi niteliği haiz olduğu izlenimini yaratmaktadır.

Sonuç

Karma anlaşmalar ve konumuz itibariyle iki taraflı karma anlaşmaların Antlaşmalarda açıkça yer almamasına rağmen Birlik hukuk sisteminde uzun yıllardır var olduğu bilinmektedir. Karma anlaşmaların özellikle Birlik ve üye devlet yetkilerine giren konuları da kapsayan anlaşmaların imzalanması için bir gereklilikten doğduğu söylenebilir. Ancak bu durum karma anlaşmadan doğan sorumluluk açısından bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir.

Bunlardan ilki, Anlaşmanın ihlal edilmesi halinde sorumluluğun Birliğe mi yoksa üye devletlere mi ait olduğudur. Birlik Antlaşmalarında karma anlaşmalara ilişkin özel bir düzenlememe bulunmaması konunun Divan içtihadı ile çözüme kavuşturulmasına neden olmuştur. Divan öncelikle imzalanan karma anlaşmadan doğan bir uyuşmazlığın ister Birlik ister üye devlet yetkisinde bir konudan kaynaklanması halinde anlaşmanın bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve üye devlet-Birlik arasında yetki paylaşımı yapmak yerine karma anlaşmada yer verilen taahhütlerin yerine getirilmesinde Birlik ve üye

devletlerin “yakın işbirliği yükümlülüğü” altında olduklarını beyan etmiştir. Böylece Divan’ın karma anlaşmaları kendi yargılama yetkisi içerisinde kabul ettiği anlaşılmaktadır.

İkincisi, Divan’ın iki taraflı karma anlaşma hükümlerine doğrudan etki tanıyıp tanımamasıdır. Divan bir Anlaşma hükmüne doğrudan etki tanırken iki koşulu göz önüne almaktadır. Bunlardan ilki ilgili hükmün açık, kesin, koşulsuz olup olmadığının tespiti, diğer ise anlaşmanın amacı ve doğasıdır. Uzunca bir süre her iki koşulun birden sağlanmış olması halinde doğrudan etkinin varlığını kabul eden Divan, son yıllardaki içtihadına bakıldığında sadece ilk koşulun sağlanmış olmasını doğrudan etkinin varlığı için yeterli kabul ediyor görünmektedir. Oysa Jacobs ve Kaddous’un da belirttiği gibi doğrudan etkinin tespitinde anlaşmanın amacı ve doğasına bakıldıktan sonra hükmün açık, kesin ve koşulsuz olduğunun tespit edilmesi daha doğru ve tutarlı bir yaklaşım olacaktır. Öte yandan doğrudan etkinin tespitinde anlaşmanın amacını çok fazla göz önüne almak, ilgili hüküm açık yükümlülükler getirirse bile Divan önüne taşınmasına engel teşkil edecekse ne kadar yerinde bir davranış olacaktır? (Jacobs, 2008: 32-33)

Üçüncü soru Divan’ın iki taraflı karma anlaşma hükümlerine ilişkin maddi yorum yaparken incelenen hükmün aynı veya benzerinin Birlik Antlaşmalarında da bulunması halinde, ilgili hükme Birlik Antlaşmalarındaki yorumu tanıyıp tanımayacağıdır. Divan bu konuda zaman içerisinde iki farklı tutum sergilemiştir. Divan uzunca bir süre hükümler arasındaki lafzi benzerliğin benzer yorum yapmak için yeterli olmadığını, karma anlaşmadaki hükmün Birlik anlaşmalarındaki hükümle aynı şekilde yorumlanamayacağına hükmetmiştir. Bu katı yaklaşımını, benzer hükümleri buldukları anlaşmanın amacı ve kapsamını göz önüne alarak terkeden Divan, Birlik Antlaşmalarında yer alan hükümlere benzer hükümler ihtiva eden karma anlaşmaların yorumlanmasında anlaşmaların amaç ve kapsamlarının karşılaştırılması suretiyle benzer yorumun mümkün olduğunu benimsemeye başlamıştır. Hatta son dönem içtihadına bakıldığında amaç ve kapsam kıyaslamasını olabildiğince geniş yorumlayarak, ortaklık ve işbirliği anlaşmalarındaki hükümlere dahi Birlik Antlaşma hükümlerine tanıdığı anlamı yüklemeye başlamıştır. Divan’ın bu yaklaşımı nihai hedefi katılım olan Türkiye-AB Ortaklık Hukukuna da uzunca bir süre uyguladığı ancak son dönemde vermiş olduğu kararlarıyla ilk yaklaşımına geri döndüğü izlenimi ortaya çıkmıştır. İlginç olan nokta ortaklık ve işbirliği anlaşması gibi amacı Ankara Anlaşması ile kıyaslandığında olabildiğince sınırlı bir anlaşmaya dahi benzer yorumu mümkün kılarken; Divan’ın, Ankara Anlaşması ve Birlik Antlaşmalarının amaç ve kapsamlarını

kıyaslarken sanki Birlik Antlaşmalarının ilgili maddelerini yorumladığı kararlara mümkün olduğunca dayanılabileceği, bu konuda mümkün olduğunca benzer yorum yapılabileceğini kabul eden kendisi deđilmiŐ gibi Birlik ve Türkiye arasındaki ilişkileri sadece ekonomik olarak nitelemesidir. Oysa, AB-Türkiye ilişkileri ekonomik amacın çok ötesinde olup, Divan'ın bu yorumu tercih etme nedeninin siyasi olduğ u düşünölmektedir.

Sonuç olarak, karma anlaşmaların da “yakın işbirliği yükümlölüğü” kapsamında Divan'ın yargılama yetkisine dâhil olduğ u açık olup; karma anlaşma hükümlerinin gerek doğrudan etki gerekse yorumlama açısından Divan tarafından davadan davaya değişen bir tutum izlenerek değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça:

- Bilgin, A. A. (2014) *Avrupa Birliği Hukukunun Önceliği İlkesi Kapsamında Avrupa Birliğinde Temel Hak Koruması*, (Ankara: Avrupa Birliği Bakanlığı).
- Bilgin, A. A. (2015) “Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikasının Genel Çerçevesi”, B. Akçay (der.) *Türkiye-AB İlişkileri: Yeni Açılımlar* (Ankara: Seçkin Yayınevi) ss. 15-24.
- Cooke, A. (2015) “A New Dawn for the Crescent moon: Is the fear of an influx of Turkish nationals driving European Law?”, <<https://ssrn.com/abstract=2575396>>, (23 Ocak 2017).
- Cremona, M. (2008) “Defining Competence in EU external Relations: Lessons from the Treaty reform process”, in A. Dashwood ve M. Maresceau (ed.), *Law and Practice of EU External Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press) ss. 34-69.
- Dolmans, M. (1985) *Problems of Mixed Agreements: Division of Powers within the EEC and the Rights of Third States* (The Hague: Kluwer Law International).
- Erdenir, B. (2013) “Vize”, içinde B. Akçay ve S. Açıkmeşe (der.), *Yarım Asrın Ardından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, (Ankara: Turhan Kitabevi) ss. 471-498.
- European Commission (2017) “Belarus”, <<http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/belarus/>> (13 Haziran 2017).
- European Commission (2001) “Communication on Europe and Asia: A Strategic Framework for Enhanced Partnership”, *COM (2001) 469 final* <https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/communication-europe-asia-strategic-framework-com2001469-20010904_en.pdf> (09 Ocak 2017).
- European Commission (2003) “Europe and the Mediterranean: towards a closer partnership”, *An Overview of Barcelona Process 2002*, European Communities, Belgium.
- European Commission (2005) “EU-China Relations: An Overview of Sectoral Dialogues Between China and the European Commission”, *European Commission -External Relations Directorate General Situation as of November 2005* <http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/fd/200/200602/2006022201en.pdf> (09 Ocak 2017).

- European Commission, Communication From The Commission to the Council “Towards a New Asia Strategy”, *COM (94) 314 final*.
- Fierro, E. (2003) *European Union's Approach to Human Rights Conditionality in Practice* (Leiden: Martinus Nijhoff Publishers).
- Granvik, L. (1998) “Incomplete Mixed Environmental Agreements of the Community and the Principle of Bindingness”, in M. Koskeniemi (ed.), *International Law Aspects of the European Union*, (The Hague: Kluwer Law International) ss. 255-272.
- Hamenstadt, K. (2013) “The Protection of Turkish Citizens Against Expulsion—This Far and No Further? The Impact of the Ziebell Case”, *German Law Journal*, 14(1): ss. 239- 268.
- Harrison, J. (2013) “An Introduction to the Legal Framework for EU–Korea Relations”, J. Harrison (ed.) *The European Union and South Korea: The Legal Framework for Strengthening Trade, Economic and Political Relations* (Edinburgh: Edinburgh University Press) ss. 3-20.
- Heliskoski, J. (2001) “The Jurisdiction of the European Court of Justice to Give Preliminary Rulings on the Interpretation of Mixed Agreements”, *Nordic Journal of International Law*, 69: 395-412.
- Hillion, C. (2008) “Case C-265/03, Igor Simutenkov v. Ministerio de Educacion Y Cultura, Real Federacion Espanola de Futbol [2005] ECR I-2579”, *Common Market Law Review*, 45: 815-833.
- Hillion, C. (2010) “Mixity and Coherence in EU External Relations: The Significance of the Duty of Cooperation”, C. Hillion and P. Koutrakos (eds.), *Mixed Agreements Revisited* (Oxford: Hart Publishing) ss. 87-115.
- Holdgaard, R. (2008), *External Relations Law of the European Communities*, (The Netherlands: Kluwer Law International).
- Jacobs, F. (2008) “Direct Effect and Interpretation of International Agreements in the Recent Case Law of the European Court of Justice”, in A. Dashwood and M. Maresceau (eds.), *Law and Practice of EU External Relations*, (Cambridge: Cambridge University Press) ss. 13-33.
- Kaddous, C. (2008) “Effects of International Agreements in the EU Legal Order”, in B. De Witte and M. Cremona (eds.), *EU Foreign Relations Law, Constitutional Fundamentals*, (Oxford: Hart Publishing), ss. 291-312.

- Kellermann, A. “The Rights of Non-Member State Nationals under the EU Association Agreements”, *European Journal of Law Reform*, 10(3): 339-382.
- Klamert, M. (2014) *Loyalty and Mixed Agreements* (Oxford: Oxford University Press).
- Koutrakos, P. (2002) “The Interpretation of Mixed Agreements under the Preliminary Reference Procedure”, *European Foreign Affairs Review*, 7: 25-52.
- Koutrakos, P. (2006) *EU International Relations Law* (Oxford: Hart Publishing).
- Leal-Arcas, R. (2001) “The European Community and Mixed Agreements”, *European Foreign Affairs Review*, 6: 483-513.
- Macleod, I., Hendry D. ve Hyett S. (1996) *The External Relations of the European Communities*, (Oxford: Oxford University Press).
- Maresceau, M. (2010) “A Typology of Mixed Bilateral Agreements”, in C. Hillion and P. Koutrakos (eds.), *Mixed Agreements Revisited* (Oxford: Hart Publishing) ss. 11-29.
- Maresceau, M. (2013) “The Court of Justice and Bilateral Agreements”, in Rosas Alan, Levits Egils and Bot Yves (eds.), *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case Law* (The Hague: Asser Press) ss. 693-717.
- McGoldrick, D. (1997) *International Relations Law of the European Union* (London: Longman).
- Ott, A. (2015) “The EU-Turkey Association and Other EU Parallel Legal Orders in the European Legal Space”, *Legal Issues of Economic Integration* 42(1): 5-30.
- Ott, A. (2001) “Thirty years of case law by the european court of justice on international law-a pragmatic approach towards its integration”, in V. Kronenberger (ed.) *The European Union and the International Legal Order: Discord or Harmony* (The Hague: Asser Press) ss: 95-140.
- Polat, C. (2010) “Effects of Ankara Agreement within the Community Legal Order”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1(1): 151-171.
- Pürselim, H.S. (2009) “Türkiye Soysal Kararını Değerlendiremedi”, *Transport Dergisi*, 8(64): 62-63.

- Rogers, N. (1999) *A Practitioner's Guide to the EC-Turkey Association Agreement* (The Hague: Kluwer Law International).
- Rosas, A. (1998) “Mixed Union - Mixed Agreements”, in M. Koskeniemi (ed.), *International Law Aspects of the European Union*, (The Hague: Kluwer Law International) ss. 125-148.
- Rosas, A. (2000) “The European Union and Mixed Agreements”, in A. Dashwood and C. Hillion (eds.) *The General Law of E.C. External Relations*, (London: Sweet and Maxwell) ss. 200-220.
- Tezcan, N. “Legal Constraints on EU Member states as primary law makers: a case study of the proposed permanent safeguard clause on free movement of persons in the EU negotiating framework for Turkey's accession”, University of Leiden, Doktora Tezi, <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/33072/Tezcan_final_version.pdf?sequence=16> (09 Ocak 2017).
- The Federal Department of Foreign Affairs FDFA (2016) “Switzerland and the EU”, <https://www.eda.admin.ch/dam/eda/en/documents/publications/EuropaeischeAngelegenheiten/Schweiz-und-EU_en.pdf> (09 Ocak 2017).
- Timmermans, C. W. A. (2013) “The Court of Justice and Mixed Agreements”, in Rosas Alan, Levits Egils and Bot Yves (eds.), *The Court of Justice and the Construction of Europe: Analyses and Perspectives on Sixty Years of Case Law* (The Hague: Asser Press) ss. 659-673.
- Van Vooren, B. and Wessel, R. “External Representation and the European External Action Service: Selected Legal Challenges”, in S. Blockmans and R. Wessel (eds.) *Principles and Practices of EU External Representation*, Cleer Working Papers 2012/5, (The Netherlands: Asser Institute) ss. 59-82.
- Davalalar**
- Ahmet Bozkurt v. Staatssecretaris van Justitie [1995], ABAD, 6 Haziran 1995, Case 434/93, ECR I-1475.
- Aldona Malgorzata Jany & Others v Staatssecretaris van Justitie [2001], ABAD, 20 Kasım 2001, Case C-268/99 ECR I-08615.
- Birden v. Stadtgemeinde Bremen* [1998], ABAD, 26 Kasım 1998, Case 1/97, ECR I-7747.
- Bülent Kurz, né Yüce v. Land Baden-Württemberg [2002], ABAD, 19 Kasım 2002, Case C-188/00, ECR I- 10691.

- Cetinkaya v Land Baden-Württemberg [2004], ABAD, 11 Kasım 2004, Case 467/02, ECRI-10895.
- Commission v. Luxembourg [2005], ABAD, 02 Haziran 2005, Case C-266/03 ECR I-0000.
- Commission v. Netherlands [2010], ABAD, 25 Mart 2010, Case C-79/09, ECR I-40.
- Commission v. Sweden [2010], ABAD, 20 Nisan 2010, Case C-246/07 ECRI-3317.
- Commission v. Wahlergruppe Gemeinsam [2003], ABAD, 8 Mayıs 2003, Case C—171/01, ECR I—4301.
- Conceria Daniele Bresciani v Amministrazione Italiana delle Finanze [1976], ABAD, 5 Şubat 1976, Case 87/75, ECR 129.
- Deutscher Handballbund eV v. Maros Kolpak [2003], ABAD, 8 Mayıs 2003, Case C-438/00, ECR I-4135.
- Engin Ayaz v. Land Baden-Württemberg [2004], ABAD, 30 Eylül 2004, Case C-275/02, ECR I-8765.
- Eran Abatay and Others v. Bundesanstalt für Arbeit & Nadi Sahin v. Bundesanstalt für Arbeit [2003], ABAD, 21 Ekim 2003, Joined Cases, ECR I-12301.
- Flaminio Costa v. ENEL [1964], ABAD, 15 Temmuz 1964, Case 6/64, ECR 585.
- Gattoussi v. Stadt Rüsselsheim [2006], ABAD, 14 Aralık 2006, Case C-97/05, ECR I- 11917.
- Georg Dörr-İbrahim Ünal v. Sicherheitsdirektion für das Bundesland Kärnten [2005], ABAD, 2 Haziran 2005, C-136/03, ECR I-8365.
- Graziana Luisi and Giuseppe Carbone v. Ministero del Tesoro [1984], ABAD, 31 Ocak 1984, Case 286/82, ECR I-377.
- Igor Simutenkov. v. Ministerio de Educación y Cultura. and. Real Federación Española de Fútbol [2005], ABAD, 12 Nisan 2005, Case C-265/03, ECR I-2579.
- Land Nordrhein-Westfalen v. Beata Pokrzeptowicz-Meyer [2002], ABAD, 29 Ocak 2002, Case C-162/00, ECR I-1049.

- Leyla Ecem Demirkan v Bundesrepublik Deutschland [2013], ABAD, 24 Eylül 2013, Case C-221/11.
- Mehmet Soysal and Ibrahim Savatli v. Bundesrepublik Deutschland [2009], ABAD, 19 Şubat 2009, Case 228/06, ECR I-1031.
- Meryem Demirel v Stadt Schwäbisch Gmünd [1987], ABAD, 30 Eylül 1987, Case 12/86, ECR 3719.
- Metalsa Srl. v. Public Prosecutor of Italy [1983], ABAD, 1 Temmuz 1993, Case C-312/91, ECR 1993.
- Nour Eddline *El-Yassini* v. Secretary of State for the Home Department [1999], ABAD, 2 Mart 1999, Case C-416/96, ECR I-1209.
- Nural Ziebell v Land Baden-Württemberg [2011], ABAD, 8 Aralık 2011, Case C-371/08, ECR I-12735.
- NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Nederlandse Administratis der Belastingen [1963], ABAD, 5 Şubat 1963, Case 26/62, ECR 1.
- Office national de l'emploi v. Bahia Kziber [1994], ABAD, 31 Ocak 1991, Case C-18/90, ECR I-1353.
- Officier van Justitie v. Cornelis Kramer and Others [1976], ABAD, 14 Temmuz 1976, Case 3,4&6/76, ECR 1279.
- Ömer Nazlı, Çağlar Nazlı and Melike Nazlı v. Stadt Nürnberg [2000], ABAD, 10 Şubat 2000, Case C-340/97, ECR I-957.
- Pabst & Richarz KG v Hauptzollamt Oldenburg [1982], ABAD, 29 Nisan 1982, Case 17/81, ECR 1331.
- Polydor Limited and RSO Records Inc. v. Harlequin Records Shops Limited and Simons Records Limited [1982], ABAD, 9 Şubat 1982, Case 270/80, ECR 329.
- Portugal v. Council [1996], ABAD, 03 Aralık 1996, Case 268/94, ECR I-1689
- R v. Secretary of State for the Home Department-Barkoci&Malik [2001], ABAD, 20 Kasım 2001, Case C-257/99 ECR I-655.
- R v. Secretary of State for the Home Dept-Gloszczuk [2001], ABAD, 27 Eylül 2001, Case C-63/99, ECR I-6369.

- R. (on the application of *Kondova*) v. Secretary of State for the Home Department [2001], ABAD, 20 Kasım 2001, Case C-235/99, ECR I-6427.
- R.&V. Haegeman v. Belgian State [1974], ABAD, 30 Nisan 1974, Case 181/73, ECR 449.
- Sema Sürül v. Bundesanstalt für Arbeit [1999], ABAD, 4 Mayıs 1999, Case 262/96, ECR I-2685.
- Sevince v. Staatssecretaris van Justitie [1990], ABAD, 20 Eylül 1990, Case C-192/89, ECR 3461.
- The Queen, ex parte: Abdul Nasir Savas v. Secretary of State for the Home Department [2000], ABAD, 11 Mayıs 2000, Case C-37/98, ECR I-2927.
- Veli Tüm ve Mehmet Darı v Secretary of State for the Home Department [2007], ABAD, 20 Eylül 2007, Case C-16/05 ECR I-7415.